

Estetika – posebno područje interesa dr. Krunoslava Krstića

ZLATKO POSAVAC

Zagreb

Pruredili JURAJ BUBALO i IVICA MARTINOVIĆ

Sažetak

UDK 111.852 Krstić, K.
111.852(497.5)(091)"19"
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 23. 11. 2019.
Prihvaćen: 20. 12. 2019.

U ovom članku autor Krunoslava Krstića prikazuje kao estetičara pod pet različitih vidika tako što proučava i ocjenjuje: 1. razmatranja općih estetičkih tema u Krstićevoj natuknici »Estetika« (1965) za *Enciklopediju likovnih umjetnosti*; 2. istaknute estetičare, odnosno njihove doktrine i probleme, primjerice u njegovim natuknicama o Bergsonu i Croceu također za *Enciklopediju likovnih umjetnosti*; 3. izvorne estetičke nazore, razasute u različitim Krstićevim člancima objavljenima od 1933. do 1945. godine; 4. njegov odnos prema povijesti hrvatske estetike, napose prema istaknutom hrvatskom estetičaru Frani Petriću; 5. Krstićev 'pedagoški' pristup u raspravi nakon autorova prvoga javnoga nastupa u Zagrebačkoj sekciji HFD-a 1961. godine – dakle iz perspektive autobiografskoga svjedočanstva. I širina i dubina Krstićevih prinosa estetici u nepovoljnim životnim okolnostima jamči da i estetiku valja smatrati posebnim područjem Krstićeva istraživačkoga interesa.

Ključne riječi: Kruno Krstić, estetika, enciklopedija, Miroslav Krleža, povijest hrvatske estetike, Frane Petrić, Nikola V. Gučetić, Benedikt Rogačić, lirika, Zlatko Posavac

Napomena o rukopisu

Za izlaganja na Znanstvenom skupu o Krunoslavu Krstiću, održanom 8. svibnja 1996. u Zadru, Zlatko Posavac odabrao je dvije teme. Temu o Krstićevu istraživanju povijesti hrvatske filozofije oblikovao je u članak koji je objavio dvaput, prvo 1996. godine u ovom časopisu, a potom i u zborniku skupa:

»Kruno Krstić kao istraživač i povjesnik hrvatske filozofije«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 22 (1996), pp. 267–307;

»Kruno Krstić kao istraživač i povjesnik hrvatske filozofije«, u: Aleksandar Stipčević (ur.), *Zbornik radova o Krunu Krstiću* (Zadar: Društvo zadarskih Arbanasa, 1998), pp. 3–49.

Drugu temu, o Krstiću estetičaru, obradio je Posavac u članku »Estetika – posebno područje interesa dr. Krunoslava Krstića«, koji je iz nepoznatih razloga ostao u rukopisu, a ovdje se objavljuje prvi put prema daktilogramu, u koji je autor unio svoje rukopisne ispravke i dopune.

Taj je daktilogram autor predao jednom od priređivača, Bubalu, u sklopu svoga nastojanja da, nakon knjige *Hrvatska estetika: povijesni pregled* (Zagreb: Naklada Jurčić, 2019), objavi i monografiju o Krunu Krstiću, koja bi uz spomenuta dva članka sadržavala još članak »Razmišljanja uz novo čitanje Krstićeva eseja 'Filozofija i jezik'« objavljen u *Filozofskim istraživanjima* 19 (1999) te, vjerojatno, autorov interview s Krunom Krstićem za *Hrvatski tjednik* 1971. godine. Ta je autorova nakana uočljiva i u »Izboru iz bibliografije Zlatka Posavca«, objavljenom na kraju *Hrvatske estetike* (2019), u rubrici »Neobjavljene knjige«, gdje je planirana monografija o Krstiću opisana ovim riječima:

»Kruno Krstić – monografija (A. Kruno Krstić kao istraživač i povjesnik hrvatske filozofije; B. *Filozofija i jezik* – drugo čitanje; C. Kruno Krstić kao estetičar).«

Kako do objave zamišljene monografije o Krstiću ipak nije došlo, nakon smrti Zlatka Posavca Juraj Bubalo poslao je daktilogram popraćen autorovim ispravcima i dopunama, zajedno sa svojim digitalnim prijepisom, glavnom i odgovornom uredniku *Prilogā* Ivici Martinoviću sa zamolbom da bude objavljen u ovom časopisu, što je Martinović odmah i sa zahvalnošću prihvatio.

Nakon uredničkoga čitanja drugi od priređivača, Martinović, zaključio je da je nužno provjeriti sve navode, kako zbog neugodnih tipkarskih omašaka tako i zbog poštovanja izvornoga pravopisa u navodima koji vremenski obuhvaćaju razdoblje od 1882. do 2019. godine. Osim što je provjerio sve navode, on je, gdje je to bilo potrebno, autorove bilješke prilagodio 'kućnom stilu' časopisa i pridodao svoje bilješke koje čitatelju danas mogu pomoći pri razumijevanju autorovih stavova zauzetih, zapisanih i izrečenih 1996. godine. Te su priređivačeve bilješke označene inicijalima (IM) da bi se jasno razlikovale od autorovih bilježaka. U bilježakama 1, 22, 35, 37, 40 i 53 priređivačev tekst odvojen je od autorova znakom – i oblikovan u novi odlomak.

Pri priređivanju konačne inačice autorova rukopisa za tisak priređivač Martinović ravnao se prema ovim trima načelima:

1. objaviti rukopis bez ikakvih zahvata gdje god je to moguće;
2. gdje je izostala riječ ili izričaj, provesti najmanji mogući zahvat, koji osigurava smislenost rečenice;

3. netočne riječi zamijeniti točnima, primjerice ‘antiperipatetička’, a ne ‘antipetrarkistička’; ‘podbačaj’, a ne ‘pobačaj’, naslov časopisa *Hrvatska prosvjeta*, a ne *Hrvatska smotra* i sl.

Samo jedna nepotpuna rečenica iz daktilograma nije uvrštena u izdanje članka, i to zato što iz autorova rukopisa nije bila pretipkana u cijelosti ili bar u obliku da bude preoblikovana u smisleni izričaj. Pri objavljivanju članka priređivači su zadržali naslov iz daktilograma, premda i naslov »Kruno Krstić kao estetičar« iz bibliografske jedinice za neobjavljenu monografiju o Krstiću dobro opisuje autorovo istraživanje.

U svojstvu glavnoga urednika Martinović je predložio Uredništvu da članak prođe i redoviti recenzentski postupak, a Uredništvo je njegov prijedlog svesrdno podržalo i imenovalo recenzente.

Objavljivanjem ovoga članka priređivači i časopis izriču dužno poštovanje prema filozofskom djelu dr. Zlatka Posavca, znanstvenoga savjetnika u Institutu za filozofiju i dugogodišnjega člana Savjeta ovoga časopisa (1992–2012).

Juraj Bubalo i Ivica Martinović

Uvod

Premda je dr. Kruno Krstić (1905–1987) od relativno malenog – premalenog – kruga štovatelja i poznavatelja uvažavan kao neprijeporan poliglot i polihistor, ipak je, i kad šira javnost o njemu nešto više zna kao leksikografu, pretežno na glasu kao filolog, kao jezikoslovac, i to, unatoč mnogim neprilikama i prešućivanjima, kao važan znalac, pa i branitelj hrvatskog i arbanaškog jezika. Je li bar približno toliko cijenjen kao klasični filolog, ostat će zasad otvoreno pitanje, ovdje potaknuto sa skepsom.

Prilično je međutim sigurnom tvrdnja kako je Krstić zapravo nepoznat kao zanimljiv i kreativan filozof. Ukoliko se u hrvatskim filozofijskim krugovima o Krstiću nešto zna, onda se, ako uopće, uzima u obzir njegovo proučavanje »hrvatske filozofske baštine«. Pa i taj njegov rad gotovo da je zatajen: malo tko ga *explicite* spominje, o njegovu udjelu na tom poslu zna se donekle samo indirektno, premda je upravo njegov doprinos poznavanju hrvatske filozofije kapitalan i premda je baš Krstićev rad prekinuo stagnaciju na tom polju podigavši stvari na višu razinu i premda je – napokon – krajnje vrijeme da se u Krstićevu cjelokupnom radu na tom planu prepozna utemeljenje *povijesti hrvatske filozofije* kao prave filozofijske historiografije sa svim konzekven-

cijama.¹ Dragocjeni i obilni rezultati dugogodišnjega Krstićeva proučavanja povijesti hrvatske filozofije ne smiju biti razlogom da se pri tome u Krstiću osim historiografa filozofije ne prepozna izvornog mislioca, pravog filozofa i uz to poznavatelja filozofije zapadnjačkog kulturnog kruga, odnosno svjetske filozofije općenito. U relativno malobrojnim objavljenim tekstovima, čija je malobrojnost gruba posljedica mnogih životnih neprilika što su ga zadesile zbog neprikriivanog hrvatstva, dakle u relativno malobrojnim tekstovima eminentno filozofskog karaktera jasno je razaberiv profil Krstićeva svjetonazora. Zato se mirno može reći da će misaoni horizont povijesti hrvatske filozofije izgledati posve drugačije od onog što ga neki samo primišljaju ili čak nastoje brzopleto prikazati kad se u nju interpolira Krstićevo bavljenje suvremenim filozofijskim problemima u svjetlu Krstiću suvremene svjetske i europske filozofije, dakle dvadesetom stoljeću doista suverenog i suvremenog obzora mišljenja.

Dok se o Krstićevoj općenitoj preokupaciji filozofijom i posebice hrvatskom filozofijom ipak nešto znalo – ako nikako drukčije, a ono njegovom redovitom nazočnošću pažljivog slušača na predavanjima, kongresima i simpozijima Hrvatskoga filozofskog društva, gdje je nažalost vrlo rijetko bio aktivnim sudionikom – dotle se jedva što zna i praktično nigdje ne spominje jedna specifična sfera Krstićeve intelektualne, doživljajno-istraživačke i spoznajne znatiželje: posebno područje Krstićeva interesa – estetika.

Kad spominjemo Krstićevo zanimanje za estetske fenomene i estetiku, onda nikad i ni u kojem slučaju nije riječ o nekom ‘amaterizmu’ ili, kako se u drugoj polovici 20. stoljeća kadgod voli reći, o ‘intelektualnom hobiju’. Kao poliglot Krstić nije poput mnogih brbljivih ‘sveznalica’ bio površan, nego je svagda bio znalački seriozan i temeljit u svemu čega se latio i čemu je posvetio svoju pozornost. Na isti način treba istaknuti Krstićev ozbiljan i znalački, no ujedno istančan pristup estetici, odnosno estetičkim fenomenima i problemima. Tom je području pristupio Krstić kao filozof, ali i kao čovjek širokih osobnih preokupacija, no u svemu svagda izvrsno verziran. Bio je osoba zadivljujućeg obrazovanja i načitanosti.

U Krstićevu bavljenju estetikom razlikovat ćemo, radi boljeg i jasnijeg upoznavanja karaktera tog interesa, tri tipološki diferencirane domene: prva je opća estetička tematika, kad se promatra problematski, no nužno i kao povijest estetike zapadnoeuropskog kulturnog, civilizacijskog i duhovnog kruga; druga je interpretiranje, razumijevanje i prikaz pojedinih estetičkih doktrina ili njihovih autora; treća je ona koja tekstualno izražava Krstićeva osobna

¹ Vidjeti u ovom zborniku opširniji prilog: Zlatko Posavac, »Kruno Krstić kao istraživač i povjesnik hrvatske filozofije«.

– O tom autorovu članku vidi »Napomenu o rukopisu«, pp. 517–519, na pp. 517–518. (IM)

estetička uvjerenja, s nastojanjem formulirati vlastitu estetiku i dati odgovor na neka estetička pitanja, makar i fragmentarno, ali ne bez sugestija cjelovitog poimanja estetičke tematike. Kao četvrtu, ne tako izrazitu domenu Krstićeva estetičkog interesa spomenuti je poneke objeckcije o hrvatskoj estetici, premda toj sferi Krstić izgleda nije posvećivao znatniju, specijalniju pozornost izuzev u slučajevima kada se nezaobilazno našla unutar povijesti hrvatske filozofije.

Za širu čitateljsku publiku, kojoj – unatoč aktivnog interesa i primjerenog obrazovanja – po prirodi stvari nisu lako dostupne, a ni pristupačne mnoge potrebne činjenice, radi pristupa Krstićevim tekstovima s razumijevanjem valja napomenuti: Krstićevi tekstovi s područja estetičke problematike uglavnom su razmjerno kraći tekstovi pisani prigodice ili čak sa strogo determiniranom namjenom. Kvantitativno su oko polovice tog estetički relevantnog štiva tekstovi pisani za enciklopedije. Sudbina je to ne malog broja hrvatskih intelektualaca koji se nisu identificirali s političkom situacijom, ideologijom i usmjeravanim ograničenjima kulture u strogoj selekciji navlastito prvih desetljeća poslije Drugoga svjetskog rata: valjalo je pisati kada, gdje i kako je bilo moguće da bi se uopće moglo publicirati pa u takvim prigodama makar i suzdržano priopćiti svoje mišljenje, uvjerenje, svoje nazore i spoznaje. Tako su forma, ‘objektivizam’ i kvantitativna tekstualna ograničenja itekako stješnjavala erudiciju i duh Krune Krstića, no da Krležinom zaslugom nije bio angažiran u radu na enciklopedijama, mnogi bi aspekti Krstićeva talenta i znanja ostali za vazda izgubljeni, nepoznati. Krstićev osobni autorski ton prepoznamo naime i unutar rigorozno propisanih normi enciklopedijskih članaka. Ne smije ostati previđeno, ne smije biti ni trena zaboravljeno da od početka 1945. godine Krstić otprilike jedno puno desetljeće ne objavljuje ništa ni u jednoj od niza svojih, čak diplomom kvalificiranih struka.²

---

² Autor se pritom očito oslanja na bibliografiju: Mladen Švab, »Grada za bio-bibliografiju Krune Krstića – u povodu 90-godišnjice rođenja«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 21 (1995), pp. 315–334, s Krstićevom bibliografijom na pp. 321–333. Nadalje u bilješkama: Švab, »Grada za bio-bibliografiju Krune Krstića« (1995).

Nakon tri godine Švab je u *Zborniku radova o Krunu Krstiću* objavio dopunjenu bibliografiju koja sadrži jedan Krstićev članak objavljen 1950. Usp. Mladen Švab, »Bibliografija Krunoslava Krstića«, u: Aleksandra Stipčević (ur.), *Zbornik radova o Krunu Krstiću* (Zadar: Društvo zadarskih Arbanasa, 1998), pp. 87–101, na p. 94, uz moje dotjerivanje:

Kruno Krstić, »Knjige iz Marulićeve knjižnice u zadarskom Državnom arhivu«, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 1/4 (1950), pp. 281–288. (IM)

1. Defniranje estetike i njezina opća povijest

Glavna Krstićeva interpretativno-problematska razmatranja općih estetičkih tema nalazimo u natuknici »Estetika« pisanoj za *Enciklopediju likovnih umjetnosti*.³ Malo tko zna da to nije samo nekoliko redaka koji standardno tumače riječ i pojam 'estetika'. Krstić je tu dobio mogućnost da na četiri(!) enciklopedijska stupca izloži bitnu problematiku estetike: na prva dva stupca razlaže načelne i temeljne orijentacije problema i rješenja estetičke tematike, da bi zatim na sljedeća dva stupca (još sitnijim slogom!) prezentirao sažetu povijest estetike zapadnoeuropske kulturne hemisfere. Premda su formulacije stilom esejističke, sadržajno je potpuno ispunjen postulat enciklopedijske informativnosti, tako da Krstićev prilog zapravo predstavlja sažet lapidaran estetički traktat, kakav je po svojim vrlinama rijedak ne samo u svjetskim enciklopedijama i leksikonima nego i u svjetskoj stručnoj literaturi općenito. Zato je zaista šteta što hrvatski filozofi nisu imali senzibiliteta za taj Krstićev traktat, kao što je šteta i sramota što nije očito ni u čemu poslužio, koristio(!) gotovo nikome od onih kojima je po struci *Enciklopedija* bila namijenjena: ponajprije povjesničarima (i tzv. 'kritičarima') s područja likovnih umjetnosti, ali ne manje i ostalih umjetnosti – kazališta, glazbe, a navlastito još literature i, ne manje, modernih masovnih medija. Da je Krstićev kratki traktat u *Enciklopediji*, koja je u mnogim aspektima bila (ideološko-estetski) službeno mjerodavna i obvezna, ostao bez poželjnog pozitivnog utjecaja, pa čak i odjeka, svjedoče gomile tekstova koji su se svuda u Hrvatskoj (i tada Jugoslaviji) poslije 1962. godine pojavljivali daleko ispod teorijskog ranga Krstićeva »školskog« teksta i jednako tako »vremenski« »ispod« odnosno »iza« povijesno-problemski dosegnute suvremenosti, pa, ukoliko se baš hoće, i modernosti.

Krstić u prvoj problematskoj polovici svog izlaganja nedvosmisleno govori o estetici kao *jednoj od filozofskih disciplina*, pa će cjelokupno razmatranje, i kad odstupa od te polazne odrednice, zadržati postojanost razumijevanja estetičke problematike isključivo i dosljedno u filozofijskom horizontu. Mogao bi tkogod, čak s pravom, primijetiti kako u enciklopedijskom članku ne treba vidjeti više od spretne kompilacije, što će reći svojevrsan »objektivni« eklektizam. Ali se za »spretnu«, a dodajmo i sretnu kompilaciju, za »eklektizam« koji nije sterilan, nego bira (i pogađa!) ono najbolje i bitno – traži talenat, obrazovanje i kultura, nešto čega je u Hrvatskoj druge polovice 20. stoljeća tako nedostajalo čak i na Sveučilištu i njegovim s estetikom neminovno povezanim akademskim katedrama i »odjelima«, nu čega nije nedostajalo Kruni Krstiću.

³ Kruno Krstić, »Estetika«, *Enciklopedija likovnih umjetnosti* 2 (1962), pp. 226–228. Nadalje u bilješkama: Krstić, »Estetika« (1962).

U malom traktatu o estetici Krstić daje nužna objašnjenja o toj »filozofijskoj disciplini«. Napominje kako je dugo kroz povijest njezina tematika definirana kao »nauk o lijepom« ili »nauk o lijepom u prirodi i umjetnosti«, stavljajući te formulacije pod navodnike koji znače istodobno citat, ali ujedno i metodičku (poput Sokrata ironičnu) skepsu spram održivosti takva poimanja. Krstić se u *Enciklopediji* ne ustručava jasno kazati kako zapravo do u njegovo vrijeme nije dana zadovoljavajuća definicija estetike i estetičkih fenomena, ali koliko god otklanjao racionalističko-znanstvenu preuzetnost, ipak otklanja također s jedva primjetnom ironijom ona shvaćanja koja insistiraju na tobožnjoj evidentnoj »neodredivosti« estetskog, lijepog i umjetničkog. Krstić je također ironično skeptičan prema nametanju kategorije »stvaralačkog« za baš svaku djelatnost koju se želi vidjeti na tom području; međutim, to ne znači da Krstić ne uvažava i ne akceptira stvaralačku komponentu estetskoga. On je jednako vidi na produktivnoj i receptivnoj strani, kod receptivnog i produktivnog subjekta, svagda kao *doživljaj*. Primarno doživljajni karakter spona je između subjektivnih i objektivnih fenomena, reverzibilna relacija intencionalnog akta, ni u kom slučaju neka određena, posebna objektivna ili subjektivna kvaliteta, svojstvo ili supstancija. Naprotiv, estetsko je kao kvaliteta – vrijednost; vrednota. Dostupna u doživljaju seže u psihološku, čak biološku, osim osjetno-čuvstvene sve do u podsvijesnu i nagonsku sferu, a da pri tome nikad estetsko nije (i ne može biti) nešto pozitivističko: samo psihološko, biološko itd.

Za Krstića estetsko je prepoznatljivo samo kao filozofijski dostupno, što naravno nije razlog da Krstić previdi zbiljsku nazočnost glavnih tipova estetičkih orijentacija, koji se međusobno razlikuju metodologijom, preferencijom određenih kategorija i zato rezultatima. Krstić navodi pet tipičnih parova, pa stoga estetike mogu biti: objektivne (objektivističke) ili subjektivne (subjektivističke), sadržajne ili formalne, spekulativne ili empirističke, intelektualističke ili emocionalističke, deskriptivne ili normativne. Kamo sreće da je mnogi estetički glasnogovornik u Hrvatskoj druge polovice 20. stoljeća znao barem identificirati svoju poziciju kao jednu od školskih paradigmi! Bilo bi ušteđeno bezbroj ne samo teorijskih nego baš i praktičnih nevolja upravo s tragičnim duhovnim, kulturnim, no i materijalnim posljedicama. To dakako važi prvenstveno, nažalost, i za »filozofe po struci«, no ne manje za cijele čete brbljavaca o umjetnosti, povjesničara i »kritičara« svih »tradicionalnih« umjetnosti, nu isto tako, još i više, i novih »modernih medija«.⁴

Već iz ovog sasvim sumarnog prikaza razaberivo je kako iz enciklopedijskog teksta progovara ne samo gola informacija ili dominantna ideologizirana

---

⁴ Krstić, »Estetika« (1962), p. 277a.

estetička doktrina nego autorska komponenta teksta i suvremena svjetska estetička problematika. Za čitatelja iz vremenske, gotovo sad već povijesne distance, vrijedno je upozoriti kako pažljivim čitanjem može identificirati što je sve kao nezaobilazan zahtjev Krstić realizirao svojim tekstom »Estetika« (navlastito u prvom dijelu):

a) sve je apsolutno *lege artis* u pogledu struke, i to filozofijske struke, bez ijednog podbačaja ili promašaja;

b) sadržajno je tekst morao platiti danak vremenu i režimu kada je cenzura nasilno dominirajuće ideologijske koncepcije bila itekako »budna« i nesmiljena (sociološki, kao i karakter umjetnosti itd.);

c) trebalo je zadovoljiti Krležu kao glavnog redaktora svih enciklopedijskih izdanja koji bez vlastite crvene olovke sigurno nije propuštao u tisak tekstove poput onog o estetici; tako navlastito u prvom stupcu introdukcija prati problematiku i tipove rješenja iz Krležina »Predgovora *Podravske motivima* Krste Hegedušića«, a da Krstić nedolično ne podilazi svom tadašnjem šefu, ne ostajući u konačnici na njegovim pozicijama;

d) zadovoljavajući gore navedene nepisane zahtjeve kao sve zahtjeve leksikografske informativnosti, Krstić isto tako zadovoljava temeljni princip svakog autorskog teksta: pažljivim čitanjem razabire se u izlaganju i vlastiti Krstićev estetički nazor, njegova estetička orijentacija.

Dakako, bilo je to sve moguće samo uz Krstićev talenat, obrazovanje i domišljatost, no ne treba zaboraviti ni na razumijevanje, inteligenciju (!) i toleranciju onoga [čitaj: Krleže] koji je znao što radi s imprimaturom tekstu koji Krstić smije, može i hoće (!) potpisati poslije svih redaktorskih »instanca«.

Isto vrijedi za drugi, historijski dio članka, dakle za pregled povijesti estetike. I opet zadovoljavajući kako standarde filozofijske struke i »estetičke discipline« zajedno s informativnošću, to nije »neutralan« bezbojan tekst: pristup ima karakter uočavanja temeljne dimenzije povijesnosti tako da je povijesni pregled izložen kao povijest fundamentalnih doktrina, problema i rješenja, problematski, ali također ne bez identifikacija Krstićeva kritičkog za i protiv, u epohalnim etapama od grčke filozofije sofističkog razdoblja pa sve do u 20. stoljeće autora poput M. Dessoira, M. Schelera, N. Hartmanna i M. Heideggera, no i autora kao što su V. I. Lenjin, G. V. Plehanov i Gy. Lukacs! Materijalističko-marksistički zastupnici, Haler bi rekao, estetike »socijalnog mjerila«.

2. Tematizacija pojedinih autora, doktrina i problema

Krstićev se interes za estetiku dokazuje također pojedinačnim prikazima pojedinih filozofa, njihovih filozofema uz navlastitu obradu njihovih estetičkih doktrina, no ne manje i pojedinačnih estetičkih problema. Takvih tekstova u enciklopedijama zagrebačkoga Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda, koje Krstić potpisuje u tisku, nema mnogo. Zato i opet u *Enciklopediji likovnih umjetnosti* valja upozoriti barem na dva portraita koja se već samom činjenicom izbora signifikantni. Krstić piše dva briljantno koncizna i precizna prikaza: Henri Bergson i Benedetto Croce. Izborom tih dvaju autora, što ih je želio potpisati, Krstić je osim historiografske korektnosti upozorio na dva istaknuta imena, čije su estetike bile od velike važnosti za shvaćanje umjetnosti u 20. stoljeću. Njihovi su se estetički nazori konfrontirali s nekim drukčijim, suprotnim, anti-tetičkim snažnim strujama svoga doba, osobito u vremenu do svršetka Drugoga svjetskog rata, zbog čega je njihovo pojavljivanje u drugoj polovici stoljeća još »znakovitije«! I Croce i Bergson imali su velikog ne tek odjeka nego baš i utjecaja u Hrvatskoj, pa i Krstićev izbor valja vidjeti u svjetlu okolnosti da ih, *tacite*, smatra konstitutivnim doktrinama epohe. Sâm Krleža, koji se opirao Croceu, a kojeg je u Hrvatskoj akceptirao i afirmirao Haler, nije ostao imun spram Bergsona (esej o Ljubi Wiesneru). Krstića dakako nije moguće u estetičkim pitanjima smatrati ni bergsonovcem ni croceovcem, pa ni bazalovcem (čije ideje čuje neposredno sa zagrebačke katedre), ali sva ta tri mislioca nisu bez refleksa na Krstićev estetički nazor, jer svi pripadaju srodnom krilu duhovne atmosfere svoga doba u kojem su konstitutivnim komponentama epohe. Krstić susreće filozofeme Bergsona i Crocea na vrhuncima njihove svjetske reputacije i utjecajnosti, u čemu sudjeluje i Hrvatska, upravo u doba Krstićeva vlastitog intelektualnog dozrijevanja i osamostaljivanja.

Da Krstićevi tekstovi o Bergsonu i Croceu nisu enciklopedijski članci, glede njihove literarne forme trebalo bi ih smatrati esejima. U oba slučaja Krstić daje maksimalno sažetu, ali potpuno svakome jasnu informaciju o dvojici filozofa, o njihovim filozofijama i unutar njihovih sustava eksplicite izvedenim estetikama. Majstorstvo pisanja i konciznu preciznost u eksplikaciji misli možda je najplastičnije moguće demonstrirati usporedbom Bazalina teksta o Bergsonu, koji se nalazi ne u njegovoj *Povjesti filozofije* iz 1912. godine, nego u natuknici *Hrvatske enciklopedije* iz 1941.⁵ Dok je Bazala opširan i mjestimice se udaljuje od teme, pišući o Bergsonu preko tri enciklopedijska stupca, te ne tematizira estetičke probleme, Krstić je na pola stupca sugestivnom jasnoćom izložio

⁵ Usp. Albert Bazala, »Bergson, Henri«, *Hrvatska enciklopedija* 2 (1941), pp. 419b–420b. (IM)

Bergsonovu spoznajnu teoriju, metafiziku, teoriju jezika i – estetiku. Pogleda na umjetnost demonstrira s nekoliko znalački odabranih citata.

Po Krstiću je Bergsonova filozofija spoznajnoteorijski »kritika sistematičko-racionalističkog shvatanja stvarnosti«, čemu Bergson metodološki suprotstavlja *intuiciju* izgrađujući svoju »vitalističko-spiritualističku metafiziku« po kojoj osnov zbilje, tj. stvarnosti čini slobodni, stvaralački Bergsonov *élan vital* (koji Krstić prevodi jednom Bazalinom inačicom »životni zamah«).⁶ Na estetičkom planu »jedini je cilj umjetnosti«, ma koja ona bila, »da ukloni praksi korisne simbole, konvencionalno i društveno prihvaćene općenitosti, ukratko sve ono što maskira stvarnost i dovede nas pred samu stvarnost licem u lice«.⁷ »Umjetnost nije ništa nego izravnija vizija stvarnosti«.⁸ »Kad bi između čovjeka i stvari postojao neposredni kontakt, umjetnost bi bila nepotrebna, odnosno bila bi konstitutivna komponenta samog života.«⁹

Jednaku efikasnost kao u prikazu Bergsona nalazimo i u Krstićevu prikazu Benedetta Crocea. Kada se uzme u obzir da se radi o enciklopedijskom članku – i to u *Enciklopediji likovnih umjetnosti*, a ne u filozofijskoj enciklopediji! – onda bi bilo neoprostivo ne uočiti upravo nevjerojatnu konciznost kojoj u slučaju Crocea pridolazi još i preglednost Croceova filozofskog sistema, a da to predmetno proširenje ne ide na uštrb eksplikaciji estetske tematike. Prikaz je doslovce uzoran i vrijedi ga citirati, koliko je estetički relevantan u cjelini. Nakon što je upozorio na ovisnost Croceove filozofije duha o Hegelu i na kratku mladenačku Croceovu marksističku fazu iz koje se vraća neohegelijanizmu, Krstić izlaže definitivno Croceovo gledište:

»Duhovni život čovjeka prema Croceu manifestira se u dva osnovna oblika: teoretskom i praktičnom, i na dva stupnja: individualnom i univerzalnom, iz čega rezultiraju četiri glavne ljudske aktivnosti: estetska, logička, ekonomska i etička, realizirajući četiri kategorije vrijednosti: lijepo, istinito, korisno i dobro. Dijalektičko jedinstvo, odnosno 'cirkularni karakter' (*circolarità*) ljudskog duha čini da se sve različite aktivnosti duha odvijaju jedna uz drugu i zahvatajući jedna u drugu; njihov je odnos jedinstvo u različitosti (*unità-distinzione*). Estetska aktivnost, domena umjetnosti, u Croceovu je filozofskom sistemu teoretska aktivnost na nivou individualnoga: njezinu bît čini stvaralačka intuicija, nepo-

⁶ Kruno Krstić, »Bergson, Henri«, *Enciklopedija likovnih umjetnosti 1* (Zagreb: JLZ, 1958), p. 346. Nadalje u bilješkama: Krstić, »Bergson, Henri« (1958).

⁷ Krstić, »Bergson, Henri« (1958), p. 346a.

⁸ Krstić, »Bergson, Henri« (1958), p. 346a.

⁹ Krstić, »Bergson, Henri« (1958), p. 346a.

Nije sasvim jasno nije li Krstić ovdje citirao Bergsona s ironičnom aluzijom na jedno mjesto kod Marxa: kad bi se bît nalazila u pojavama, ne bi bila potrebna znanost. Dakako, za oba je stava u pozadini Kant ili Platon.

sredno (alogično, nerefleksivno) dohvaćanje konkretne, pojedinačne stvarnosti pod njezinim aktivnim vidom (*fare*). Kao osjećajno uživljavanje u neko duševno stanje umjetnost je ‘lirska intuicija’ (*intuizione lirica*), kao vizija ona je nužno ‘izraz’ (*espressione*), odnosno ‘govor’ (*linguaggio*), tj konkretna fantazijska realizacija. Protiv Hegela Croce se zalaže za autonomiju umjetnosti dokazujući da ona nije nipošto povezana s razumskom refleksijom, a niti s utilitarističkim ili moralizatorskim namjerama. Sa stanovišta jedinstva ‘izraza’ Croce poriče razlike između sadržaja i forme u umjetničkom djelu; <...>«. ¹⁰

Poznavatelji Croceove filozofije i navlastito estetike (objavljene u dva hrvatska prijevoda), kao i oni koji su se služili najboljim svjetskim priručnicima, uključujući samo i svagda nenadmašne na njemačkom jeziku, moraju nepristrano priznati kako je Krstićev prikaz najvišeg ranga, te kad ne bi zvučalo kao pretjerivanje, mogli bismo dodati da je u svojoj funkciji tako rekavši bez premca. Korektnosti radi, Krstiću bismo ipak mogli prigovoriti što nije za Croceovu estetiku istaknuo presudan primat forme (forma = izraz = intuicija) i definiciju ljepote kao – uspjelog izraza. U informativnom pogledu moguće je prigovoriti da manjka upozorenje kako je Croceova estetika bila neupitno jedna od najutjecajnijih estetičkih doktrina prve polovice 20. stoljeća u cijeloj Europi, ne samo na kontinentu nego i u Britaniji, da bi svojim utjecajem čak prešla i Atlantik, s istodobno snažnim odjecima u Americi. Tek nije sigurno nisu li taj podatak eliminirale budne oči cenzure. Za Hrvatsku je u Jugoslaviji Croce bio »nepodoban« i reakcionaran autor usprkos mladenačke marksističke faze. U Hrvatskoj naime također ima snažan i plodan utjecaj na niz istaknutih autora (B. Livadić, A. Haler, M. Kombol) pojavivši se bez imalo »zakašnjenja«. ¹¹ Pa dok je najveći, a dakako i najvatreniji croceovac Albert Haler (katkada »kroćevskiji i od Crocea«) kroz puna dva desetljeća brojnim člancima i raspravama insistirao u Hrvatskoj na promociji shvaćanja umjetnosti kao doživljaja u smislu stvaralačkog duhovnog akta emocionalno-fantazijske prirode, zapostavljajući upozoriti na filozofijsku pozadinu (ili nužne i moguće temelje takve teze), valja u prilog jednokratnog Krstićeva prikaza napomenuti kao važnu prednost prezentaciju estetičke sfere iz strukture Croceova filozofijskog sistema.

Odulji citat s komentarom nije ovdje samo radi novinarskog »popunjavanja« ili »prebrojavanja« redaka. Nema ni postmodernističkih stilskih ambicija. On je ovdje u funkciji dokaza visokih i, bez nepotrebnih suzdržavanja,

¹⁰ Kruno Krstić, »Croce, Benedetto«, *Enciklopedija likovnih umjetnosti 2* (Zagreb: JLZ, 1959), p. 692.

Nadalje u bilješkama: Krstić, »Croce, Benedetto« (1959).

¹¹ Zlatko Posavac, »Rani utjecaj Crocea u Hrvatskoj«, *Filozofska istraživanja* 13/3 (1993), pp. 675–684.

superlativnih ocjena Krstićevih tekstova, njegova »snalaženja« u filozofijskim vodama«, njegova izvrsnog uvida u estetičku problematiku. Zbog tužne činjenice što se ti tekstovi ne poznaju i u sredini gdje su mogli, a i trebali biti osim izvora informacija i signalizirana orijentacija sada, barem naknadno, u reafirmaciji Krstićeve osobe, i kulture, Krstićeva talenta, obrazovanja i rada, o svemu – još uvijek s mogućom i potrebnom djelotvornošću – najbolje svjedoči prezentacija citatom.

Kao monografsko-historiografski portretni *croquis* Crocea (i Bergsona), kad smo se već odrekli analize Krstićeva enciklopedijskog povijesnog pregleda estetike, o Krstićevu znalackom i senzibilnom »kretanju« na tom području rječitosti govori obradba ključnih estetičkih pojmova-problema koji su podjednako povijesno važni, koliko su i tijekom pa i svršetkom 20. stoljeća neprijeporno aktualni. Za primjer, i opet u ekstenzivnom citatu, neka posluži sjajna enciklopedijska eksplikacija (koju Krstić potpisuje!):

»*Apolinski-dionizijski*, termini, kojima se, od Schellinga dalje, u kulturno-filozofijskoj literaturi, osobito njemačkoj (Hegel, Wagner, Nietzsche, Spengler) označuju dva osnovna suprotna raspoloženja u kulturnom i naročito umjetničkom stvaranju i doživljavanju. Prema bogu Apolonu, koji po grčkom mitu predstavlja trijeznost, razboritost i red, nazivaju se apolinskima svi oni elementi umjetnosti, koji izviru iz težnje za harmonijom i odmjerenošću, te svojim statičkim i mirnim odnosima odražavaju umni red. Nasuprot apolinskom, naziva se dionizijskim (po bogu Dionisu, mitskom obličanju pijanstva, obijesnog veselja i razuzdanosti) sve ono, što je u umjetnosti poteklo iz neposrednog nagona, što je nemirno, iracionalno, dinamično, rušilačko-stvaralačko. U djelu *Geburt der Tragödie* Nietzsche pridaje izričito apolinski karakter klasičnim starohelenskim likovnim umjetnostima; orgijastička muzika Dionisova kulta njemu je izraziti predstavnik dionizijskog raspoloženja, dok antička [treba: antička] tragedija i Wagnerova muzička drama predstavljaju sintezu obaju elemenata«.¹²

Školski? Pedantno-profesorski? Pa neka nam bude dozvoljeno reći kako bismo bili sretni da su se s hrvatskih katedri u drugoj polovici 20. stoljeća mogle čuti tako pouzdane i precizne »informacije« kao što je ova Krstićeva, čovjeka, kojemu je bila onemogućena karijera (sveučilišnog!) profesora na svim hrvatskim katedrama, što su, naravno, u svom »optimizmu pamćenja«, sve katedre na kojima se mogao pojaviti Krstić kao bolji od onoga što smo imali, i to ne samo u jednoj struci, uredno prešutjele i predale zaboravu. Što se uistinu može kritički prigovoriti Krstićevoj eksplikaciji? Sadržajno ništa jer je Krstićev tekst »inovativno« poučan za mnoge koji sebe smatraju znalcima umjetnosti!

¹² Kruno Krstić, »Apolinski-dionizijski«, *Enciklopedija likovnih umjetnosti 1* (Zagreb: JLZ, 1959), p. 118a.

Schelling, Hegel, Wagner, Nietzsche, Spengler! Međutim, ipak, Krstić je »prešutio« (je li baš on?) drugu stranu problematike u Nietzscheovoj verziji kao najpoznatijoj i najutjecajnijoj: tezu o tome kako (sokratski) racionalizam, dakle razum, i (euripidski) realizam odvođe u propast, uništavaju ne samo umjetnost antičke Grčke u njezinim najboljim i najautentičnijim manifestacijama nego su to pogubni fenomeni svake umjetnosti uopće!? Je li to bio ustupak Miroslavu Krleži, kao štovatelju Nietzschea, koji je razornu snagu razuma i njegovo pogubno djelovanje na umjetnost i kulturu vidio samo u posljednja dva stoljeća,¹³ a ne kao Nietzsche, već od starih Grka, doslovno poimence od Sokrata pa dalje, ili u tom izostavljanju treba vidjeti manje primjetljive, ali utoliko više osjetljive moguće posljedice aluzije, koju je uvijek moguće interpolirati, početnih rečenica Descartesove *Rasprave o metodi* s konstatacijom kako su svi ljudi zadovoljni s »demokratskom«, gotovo socijalno-socijalističkom pravdom raspodjele pameti, jer se nitko u svom konkretnom udjelu ne smatra zakinutim, uskraćenim, siromašnijim spram drugih? Ili je bila po srijedi tabu tema realizma, budući da je posvećena umjetnost bio latentno, na razne načine i uz modernizam podgrijani, socijalistički realizam (kojeg kao antitezu svagda produktivno pomaže svaki modernizam kao vlastiti *raison d'être*). To su pitanja koja ostaju bez odgovora poslije Krstićeve smrti, a upitnim je bi li na njih želio dati direktan dogovor da ga sada pitamo – ili da smo ga pitali za života. Ustezanje pri odgovoru ne bismo smjeli zamjeriti Krstiću jer bi valjane razloge za takav stav mogao navesti svatko tko iole bolje i nepristrano-časno poznaje »europsku« povijest Hrvata i Hrvatske poslije 1945. godine i, dakako, Krstićevu osobnu sudbinu; barem najvažnije momente njegove biografije. Upravo ako se uzme još i ta dodatna instanca razumijevanja reducirane javne Krstićeve djelatnosti, onda postaje na tri ovdje navedena primjera potpuno evidentnim kako je Krstić u svom bavljenju estetikom i u najnepovoljnijim prilikama ostao svagda na visini estetičke problematike i kako je taj interes, unatoč svemu, ostao kod Krstića trajno živ.

¹³ M.[iroslav] K.[rleža], [»Predgovor *Podravskim motivima* Krste Hegedušića«], u: Krsto Hegedušić, *Podravski motivi*, 34 crteža; s predgovorom Miroslava Krleže (Zagreb: Minerva nakladna knjižara d.d., 1933), pp. 3–24, na p. 11.

To važno, poznato i znamenito mjesto kod Krleže glasi:

»Već više od dvjesto godina javlja se u Evropi Razum i kao sve što se u životu odvija pod jednom jedinom regulativu na liniji snage i otpora, tako i Razum pokazuje iz dana u dan sve jače naglašenu tendencu, da potlači ljepotu. Ljepota je već cijepljena razumom i ima pet do sedam decenija što leži u visokim gornicima od posljedica te sudbonosne racionalne injekcije.«

3. *Izvorni estetički nazori*

Kada je riječ o tako izvrsnom poznavatelju estetike, a ne manje i umjetnosti, kakav bijaše Kruno Krstić, samo se od sebe nameće pitanje o njegovim vlastitim estetičkim nazorima, njegovim pogledima na umjetnost, pitanje o njegovoj estetici. Nažalost, relativno je malo objavljenih tekstova u kojima Krstić neposredno, eksplicite izlaže svoja estetička poimanja, podrazumijevajući vlastite analize i ujedno iznoseći njihove rezultate. Ni među tim doista malobrojnim člancima i raspravama nema takvih u kojima je sâm ocrtao, izložio i eventualno imenovao vlastitu poziciju... ako nekom sretnom okolnošću nije ostalo nešto, makar fragmentarno, u njegovoj rukopisnoj ostavštini. Međutim, unatoč takvoj situaciji posve je razaberiva fizionomija, orijentacija i temeljno estetičko stanovište Krstićevo. Ako i ne možemo pokazati fundamentalnu Krstićevu »estetičku formulu«, postoji za njezino prepoznavanje i pripoznavanja dovoljan broj čvrstih koordinata.

Enciklopedijski članak »Estetika«, već je upozoreno, osim nužnog zadovoljavanja niza postulata što su ih nametali uvjeti edicije, uvjeti vremena u kojem nastaje, a ne manje uvjeti Krstićeva života i rada toga doba, dakle pored svih formalnih ovojnica što ih je morao zadovoljiti, dešifriramo kao iskaz vlastitih Krstićevih estetičkih nazora.

Kao prvo što valja konstatirati važna je činjenica da Krstić, veliki štovatelj, »čuvar« i poklonik tradicije, hrvatske i europske, ne drži zadovoljavajućim ni jednu od uobičajenih i povijesno disonantnih definicija estetike. S respektom spram filozofijske (i novije) tradicije Krstić traži rješenja i oblikuje svoja shvaćanja iz horizonta misaono-teorijskih dostignuća 20. stoljeća, što će svaki znalac uočiti već po »izboru« termina kojim se Krstić služio u svom na prvi pogled maksimalno jednostavnom (pojednostavljenom?) načinu izražavanja. Nakon informacije čitatelju kako se pretežno shvaćalo estetiku i određivalo njeno predmetno područje Krstić dodaje, kao što znamo, gotovo ležernu(!), ali tvrdu rečenicu:

»E.[stetika] nema do danas definicije koja bi bila logički jasna i iscrpna, pregledna i općenito prihvatljiva.«¹⁴

Na mah se čini kao da Krstić – na opću radost – izlazi u susret toliko raširenoj površnosti i bezbrojnim šarlatanima, tzv. kritičarima, teoretičarima i povjesničarima umjetnosti, onima koji čak etabliraju posebne »znanosti« o svakoj pojedinačnoj umjetnosti (filmologija, muzikologija, teatrologija itd.), koji vlastitu

¹⁴ Krstić, »Estetika« (1962), p. 226b.

ignoranciju zajedno s impotencijom i netalentiranošću skrivaju »evidentnom« nemogućnošću da se zbog same prirode umjetnosti odnosno estetskog o biti estetskog i umjetnosti ne može reći ništa intelektualno, racionalno, umno i teorijsko-filozofijski suvislo. Međutim, istina je suprotno: upravo zato jer nema »općenito prihvatljivog« u definiranju estetskog i umjetnosti Krstić osvještava taj težak i sudbonosan problem 20. stoljeća, u kojem je u trajnoj krizi estetika i ujedno, još više, sama umjetnost. Krstić, da tako kažem, aktualan i akutan problem postavlja na dnevni red. Istodobno, kad kaže kako ne prihvaća optičajno disonantna, uvriježena ili modna rješenja, daje na znanje kako ima i drugih, drukčijih, novijih, a ozbiljnih, ne baš neuspješnih napora u tom smjeru, indirektno sugerirajući kako u tom kontekstu, a zapravo u cijelom tom tekstu, iznosi – suzdržano i oprezno – vlastito stajalište.

Za uočavanje i prepoznavanje nesumnjivo Krstićevih nazora potrebno je pažljivo analizirati sljedeće mjesto:

»Razlozi tog racionalnoj 'neodredivosti' estetike ne leže samo u dubokoj heterogenosti materije u kojoj se 'estetsko' pronalazi ili stvara (vizuelni – statički i pokretni – oblici u likovnim umjetnostima, baletu, filmu; tonalni u muzici, jezični u literaturi), nego u protejskoj polivalentnosti same estetske 'vrednote'.«¹⁵

Osim na smisao riječi odnosno citirane rečenice valja pripaziti na raspored navodnika. Stavljajući odmah u početku pod navodnike riječ »neodredivost« u sintagmi »racionalna 'neodredivost'« Krstić jasno, čak ironično, daje do znanja kako je stav o »neodredivosti« dubiozan. Obrazlaganjem »neodredivosti« on već pravi prve korake određivanja. I orijentiranost u toj mogućnosti određenja. Zatim je pod navodnicima riječ »estetsko« kao jedan aspekt predmeta estetike; pod navodnicima zato što je i Krstić svjestan da je određenje predmeta estetike kao »nečega estetskog« tautologija. Međutim, to je ipak znak dekodiranja, tako da kad Krstić pri kraju rečenice u sintagmi »estetske 'vrednote'« apostrofiranjem samog estetskog kao takvog ukloni navodnike, postaje plauzibilnim kako je upravo estetsko ili točnije kako su »estetske vrednote« predmetom estetike, ali ne u tautološkom smislu, budući da je doista riječ o »estetskim vrednotama«, ukoliko nije previđeno da će i s riječi »vrednota« biti uklonjeni navodnici. Prema tome pravim filozofijskim interesom estetike nije »lijepo u prirodi i umjetnosti«, nego nešto posve specifično, bitno estetsko, sfera fenomenalnosti koja nije naprosto metafizička datost, nego uspostavljena sfera (estetičkih) vrijednosti, »estetičkih vrednota«. U toj pak točki »dešifriranja« postaje itekako prezentno kakvu estetiku Krstić ima pred očima, koje pozicije i orijentacije,

¹⁵ Krstić, »Estetika« (1962), p. 226b.

kojih metodologija: citat sadrži fragment strukturalno-fenomenologijske analize s uočavanjem (uvažavanjem) vrijednosne dimenzije, što podrazumijeva aksiološko usmjerenje.

Kategorija estetskoga Krstiću je široke obuhvatnosti, vrlo ekstenzivna: antropološki, od elementarnih osjetilnih i životnih datosti do najviših duhovno-kulturoloških manifestacija; povijesno, počev od prvobitnih ljudskih pa do najrazvijenijih situacija i stanja, struktura i tvorevina. Stoga nije začuđujuće što je nužno konstatirati, što Krstić i čini, »protejsku polivalentnost same estetske vrednote«; ona se, naime, javlja u sprezi s mnogim drugim izvanestetskim, neestetskim (Krstić: »mimoestetskim«) vrednotama i fenomenima: moralnim, etičkim, egzistencijalnim, vitalno-nagonskim, ideološkim, sociološkim, psihološkim, spoznajno-intelektualnim, duhovnim itd. »Protejska polivalentnost«, prema grčkom bogu morskih mijena i preobrazbi (animalnih) likova grčke mitologije, govori o Krstićevu osvjedočenju kako se »estetska vrijednost« sasvim normalno vrlo rijetko ili uopće ne pojavljuje u »čistom« obliku, što ipak nije razlogom da se ne bi mogla prepoznati i 'pripoznat' samobitnost estetskoga. Naprotiv, Krstić pri eksplikacijama, bez navodnika i sumnjičavosti afirmativno kaže za »estetsku vrednotu« da je »samosvojna vrednota«,¹⁶ što i nije drugo doli »samosvojna priroda estetskoga«.¹⁷

Gdje, u čemu ili na čemu možemo naći, vidjeti estetsko? Za Krstića, u relaciji (odnosu) čovjeka spram vlastitog vanjskog i unutarnjeg svijeta. Krstić već u čovjekovim primarnim relacijama identificira »*estetsko odnošenje* prema kvalitetama svoje okoline« kao »*emocionalno reagiranje* na određene boje, oblike, zvukove, ritam«.¹⁸ Ovdje postaje još za jedan stupanj jasnije (i protumačivo) zašto se može govoriti o racionalnoj »neodredivosti« estetskoga. Zato jer je ono *doživljaj*, jer se izvorno po Krstiću situira u emocionalnu sferu, sferu čuvstva, koja nije strukturirana po modelima racionalnosti. Dakako, Krstić ne propovijeda iracionalističku estetiku, jer će posve razborito u estetskoj sferi prepoznati momente intelekta i duha, kad ih i ako ih ima, no ne odobrava nerazborito intelektualiziranje fenomena estetskog i umjetnosti. Karakter emocionalnog uvodi estetsko odmah u sferu vrednovanja budući da svaka emocija, ma kako bila »neuhvatljiva«, »nejasna«, »neodređena«, svagda u sebi nosi široku skalu vrednovanja od pozitivnog do negativnog naboja.

Krstićevo izlaganje slijedi gornje izvode, odnosno daje im podlogu i argumente. Naime:

»U svakom slučaju pojava estetskog razabiranja i ocjenjivanja pripada prvim

¹⁶ Krstić, »Estetika« (1962), p. 226b.

¹⁷ Krstić, »Estetika« (1962), p. 227a.

¹⁸ Krstić, »Estetika« (1962), p. 226b, kurzivom istaknuo Z. P.

počecima civilizacije i ide uporedo s pojavom umjetnosti, tj. s nastojanjem čovjeka da na način sebi svojstven, u duhu svojih izražajno-oblikovnih naklonosti i u okviru svojih tehničkih mogućnosti fiksira prolazne dojmove, neposredno primljene iz svoje okoline ili odražene i preobražene na ekranu imaginacije.«¹⁹

Zapaziti je kako kod Krstića *povijesni svijet*, a koji zapravo znači ono što nam je u filozofiji poznato kao *svijet života* (*Lebenswelt*), nije stavljen »u zagrade«. Svjedoče o tome kod Krstića i tako formalno, gotovo formalistički strogo provedene spoznajnoteorijske i logičke analize, »mimoestetske«, dakle poput one s naslovom *Problem prvih podataka u znanosti*.²⁰ Međutim, ta »svojevrsna (estetska) vrednota« koja je kao doživljaj »emocionalno reagiranje« i podrazumijeva neki svoj svijet (ili svjetove) nuka da ne promaknu dvije važne stvari: *egzistencijalni karakter* estetskog i podrobnije analiziranje estetskog fenomena kao *emocionalne* datosti.

»Povijesni svijet« pripadan je ljudskoj egzistenciji, egzistencijalnoj tematici koju kod Krstića valja prepoznati i razumjeti u načinu njegova mišljenja, što predstavlja razumijevanje načina njegova izražavanja. Jer, ako »pojava estetskog razabiranja i ocjenjivanja pripada [već! op. Z. P.] prvim počecima civilizacije«, onda ona pripada ljudskoj egzistenciji u cijelom povijesnom rasponu od Altamire do filma, radiofonije, televizije i elektroničkoga računala. Estetski je suprirodno ljudskoj egzistenciji kroz cijelu povijest, kako prije tako i sada i ubuduće, što ju čovjek ozbiljuje kao »svojevrsnu vrednotu« »na način sebi svojstven <...> i u okviru svojih tehničkih mogućnosti«. Formulacijom »svojih tehničkih mogućnosti« Krstić drži otvoren svijet života kao povijesni svijet koji anticipativno vrijedi za svaki budući – ljudski! – svijet kao što su Krstićeve teze ostale vrijediti u svijetu televizije i računala, kojih još nije bilo u vrijeme kad je formulirao svoje teze. Zato njegova teza dosta vrijedi za *dojmove* »održane i preobražene na ekranu imaginacije« zaista od Altamire i Krapine do filmskih, televizijskih i računalnih ekrana.

Egzistencijalni karakter estetskoga s vezanošću, kako bi u hrvatskoj filozofskoj estetici rekao Gjurio Arnold, na »ono za čovjeka bitno«, dakle nešto esencijalno (esencijalističko!) u modalitetima Krstićeva izražavanja i mišljenja iskazuje o estetskom i umjetnosti naoko prilično uobičajena, obična tvrdnja kako tu »čovjek <...> na način sebi svojstven <...> fiksira svoje prolazne dojmove«.

Da u dijelu modernog poimanja umjetnosti ona »fiksira dojmove«, zvuči gotovo razumljivo samo po sebi, ali *prolaznost* dojmova ona je »specifična«

¹⁹ Krstić, »Estetika« (1962), p. 226b.

²⁰ Kruno Krstić, »Problem prvih podataka u znanosti«, *Nastavni vjesnik* 49/2, pp. 93–105, studeni–prosinac 1940; *Nastavni vjesnik* 49/3, pp. 175–191, siječanj–veljača 1941.

Vidi i posebni otisak: Kruno Krstić, *Problem prvih podataka u znanosti* (1941), 32 pp. (IM)

kvaliteta koja otkriva kako je riječ o *prolaznosti* ljudskog bića: čovjekova je egzistencija prolazna. Prolaznost u bitnom određuje ljudsku egzistenciju, ona sama je njezina bit i njezin bitak, esencijal egzistencije. Pa kad umjetnost »fiksira prolazne dojmove«, onda je potreba dokaz vremenitosti, što ujedno znači povijesnosti ljudskog opstanka, sudar s vremenom u nastojanju nadvladavanja prolaznosti, pa, u krajnjoj konzekventnosti, grčevitog napora prevladavanja, makar iluzornog baš i smrtnosti ljudskog bića. To je onaj Goetheov poklik prolaznom trenutku: »Verweile doch, du bist so schön«. ²¹ Teza o estetskoj sferi umjetnosti, teza koja u tamnim zastrašujućim stranama egzistencije zapaža svijetle trenutke ljepote, no nažalost isto tako prolazne, pa otud želja da umjetnost »fiksira prolazne dojmove« da tako čovjek (u povijesti, stoljećima) nadživi svoju smrtnost, teza je u kojoj se za hrvatsku modernu egzistencijalno-esencijalnu estetičku misao, *tacite*, nađoše istovjetnim, pouzdanim, suglasnim estetička poimanja Krleže i Krstića; istovjetna poimanja dvaju različitih svjetonazora, suglasnost svojedobnih polemičkih protivnika i kasnijih, pored mnogobrojnih momenata ideoloških i svjetonazornih razlika, suradnika na istom poslu. ²²

Kod Krstića taj »Verweile doch, du bist so schön« ipak nije »krležijanski« niti posve identičan s Goetheovim »Verweile doch«, ali svakako jest teza koja pripada istom civilizacijskom krugu, istoj idejnoj sferi, istoj epohi. Egzistencijalni karakter umjetnosti kod Krstića izvire iz njegove široke klasične kulture iz samih temelja povijesti Zapada, gdje u vremenitoj prolaznosti Krstić iz onog »prošlog« i »minulog« oblikuje modernu, trajno živu egzistencijalnu tezu

²¹ U hrvatskom prijevodu taj stih Goetheova *Fausta* glasi: »Zaustavi se, tako si lijep«.

²² Mark Tween (= Kruno KRSTIĆ), *Kako piše gospodin Krleža*, Biblioteka MOSK (= Moderna socijalna kronika), sv. 15 (3) (Zagreb: Hrvatsko katoličko akademsko društvo Domagoj, 1935), 32 pp. Riječ je o jednom od najžešćih i najduhovitijih napada na Krležu – »s desna«. Zasiurno jedan od najinteligentnijih, a možda i jedini te vrste. Za razliku od najvećeg dijela napada na Krležu (s lijeva i desna) kao i pohvala, sve na niskoj razini, nedoraslih i dosadnih, intelektualno inferiornih »objektu« hvale i napada, Krstićev je »pamflet« izvrsna visokointelektualno-literarna satira birane ironije i sarkazna, koju – ako se dovoljno zna o Krleži i ako se koliko-toliko poznaju Krležini tekstovi – čitamo s užitkom, kao izuzetno zabavno humorističko štivo, kritički precizno i poučno. Ali Krstić se nije upuštao u diskvalifikaciju Krležina opusa! Vrijedi međutim, ovdje u estetičkom aspektu, napomenuti kako je Krstić ironično upozorio na nelogičnost nekih Krležinih definicija umjetnosti, a posebno na površno i netočno citiranje i parafraziranje Schopenhauera. Krleža nikada nije odgovorio na Krstićeve ironično-polemičke kritičke objekcije. Ali ga je zato poslji Drugoga svjetskog rata, kada je Krstiću u Zagrebu bio onemogućen svaki javni rad, angažirao kao redaktora u Jugoslavenskom leksikografskom zavodu.

(Vidi biografiju Krune Krstića).

– Posavac ovdje gotovo sigurno upućuje na: Švab, »Građa za bio-bibliografiju Krune Krstića – u povodu 90-godišnjice rođenja« (1995), s Krstićevom biografijom na pp. 315–321. (IM)

prizivom na Horacija: *non omnis moriar* <...>.²³ I da se ne prigovori kako je teza za Krstića samo derivirana iz teksta koji on doduše potpisuje, ali u njemu – uvjetno – ne iznosi vlastite nazore, neka bude navedeno mjesto gdje govori u svoje ime, osobno, desetljeće kasnije:

»Svojim individualnim sjećanjima pojedinac se kao i objektivacijom sebe u trajnim djelima upinje da u jednoj prošlosnoj dimenziji ‘sav ne umre’.«²⁴

Kao čovjeku egzistencijalno bitno pripadna, »pojava estetskog razabiranja i ocjenjivanja« ne može – ne smije! – ostati naznačena tako posve neodređeno. Valja za nju – ako je makar samo egzistencijalno relevantna – potražiti njezinu osebujnu kvalifikaciju. Ako ta pojava prati umjetnost, ako »ide uporedo« s umjetnošću koja nastoji da »fiksira prolazne dojmove«, onda se i njihov »paralelizam« egzistencijalno svodi na zajednički nazivnik: *doživljaj*. »Pojava estetskog razabiranja« smjera na »svojevrnsnu prirodu estetskoga«, a »pojava estetskog ocjenjivanja« na »svojevrnsnu vrednotu«. I jedan i drugi aspekt pretpostavljaju *doživljaj*, koji je *doživljaj* nekog subjekta pojedinačnog, a ukoliko je izvorištem – i kolektivnog. Egzistencijalno: *doživljaji* subjekta subjektivni su *doživljaji*. Stoga valja pitati gdje je ili što je njihov temelj, kako su i čime utemeljeni? Ako *doživljaj* implicira podjednako »estetsko razabiranje« kao i »ocjenjivanje«, očito *doživljaj* nije *doživljaj* »čiste svijesti«, ni psihički ni filozofijski. Ali zato *doživljaj* kao manifestacija života, koji u svojoj dinamici životnosti nije svodiv na krute forme racionalne kombinatorike, ipak nije neka tajnovita »racionalna ‘neodredivost’«. I opet je i za razvidnost njegova identiteta presudno imati na umu korelativnost, praktičnu istoznačnost »svijeta života« i »svijeta povijesti«, u kojima se nalazi subjekt *doživljaja*, u čijem se središtu kao horizontu vlastitih emanacija nalazi ljudska egzistencija.

Zašto je to tako? Zato jer:

»I u najdrevnijim civilizacijama karakteristična je za čovjeka umjetnika težnja da prvenstveno izrazi emocionalni ‘indeks’ na dojmovima, svoj stav prema predmetu, svoju angažiranost individualnog ili socijalnog [a to podrazumijeva i

²³ Q. Flaccus Horatius, *Od.* 3.30.6; u prijevodu: »neću umrijeti sav«. Varijacija je to iste poetske misli Horacijeve poznate kao *Exegi monumentum aere perennius*, *Od.* 3.30.1, što se uobičajilo prevoditi: »Podignuo sam [sebi] spomenik trajniji od mjedi.«

²⁴ Kruno Krstić, »Bit će još mnogo otkrivačkih iznenađenja«, razgovor vodio Zlatko Posavac, »Razgovori s istraživačima (2)«, *Hrvatski tjednik* 1/3 (Zagreb: Matica hrvatska, 1971), 30. travnja 1971, p. 16.

Nadalje: Krstić, »Bit će još mnogo otkrivačkih iznenađenja« (1971).

Ne treba također zaboraviti da Krstić za *Hrvatsku enciklopediju* piše i članak »Djelo«. Usp. Kruno Krstić, »Djelo«, *Hrvatska enciklopedija* 5 (Zagreb, 1945), p. 116.

nacionalnog] značenja. Da bi taj emotivni 'quid' utjelovio u određenoj osjetnoj materiji, umjetnik se služi svojevrsnim 'stvaralačkim' postupcima oblikovnog 'prevođenja': intenzifikacije, analize, shematizacije, preoblikovanja (stilizacije), eidetizacije, simbolizacije itd.«²⁵

Prema tome je očito kako se i od »prvih početaka civilizacije«, dakle i od »najdrevnijih civilizacija« pa sve do u najaktualniju suvremenost modernog doba, javlja za umjetnost kao presudan svagda neki »emocionalni 'quid'« koji daje impuls nastojanju da se »fiksira prolazne dojmove« ljudskog života, ergo egzistencije, javljajući se zapravo kao ono »karakteristično za čovjeka umjetnosti«, kao iskonska »težnja da prvenstveno izrazi emocionalni 'indeks' na dojmovima«. To znači: emocionalni je 'indeks' temelj svega estetskoga, pa i umjetnosti uopće.

Emocionalna je sfera tlo nastanka i karakteristika manifestiranja estetskog pa se prema tome ne mogu zaobići psihološke referencije. Priklon estetici koju karakterizira čuvstvo ima stanovita uporišta u novijoj hrvatskoj estetici (Kršnjavi, Arnold). Ali to kod Krstića ni u kom slučaju ne znači da zastupa neki estetički emocionalizam (emocionalističku estetiku). Kako kroz prizmu psihološkog i psihologije treba razvidjeti estetički fenomen, kad se javlja kao umjetnost, iznio je Krstić u svom nevelikom, ali pronicavom, sjajno pisanom razmatranju »Konstitutivni elementi lirike« (1933), izvornom izlaganju posvećenom centralnoj estetičkoj tematici, tako da tu više i nije riječ o »deriviranju Krstićevih estetičkih nazora«, nego o neposrednom iznošenju vlastitih spoznaja i uvjerenja. Pa kao što Krstićevo insistiranje na impregnaciji estetskog nije nikakav emocionalizam, tako Krstićeve psihološko-estetičke analize ne kvalificiraju, ne osuđuju i ne srozavaju se na puki psihologizam. Krstić, koji svagda, pa i u filozofijskom obzoru, želi respektirati pozitivnu funkciju znanosti, ne uzima ju u njezinu simplificiranom i arogantnom značenju, kao pozitivistički shvaćenu znanost, pa tako ne uzima ni psihologiju naprosto kao pozitivističku disciplinu. On zato *explicite* kaže:

»Suvremena je psihologija ('psihologija oblika' i 'duhoznanstvena psihologija') upozorila na činjenicu, da se pojedine manifestacije duševnog života ne nalaze nikada same za sebe kao neke neovisne opstojnosti, nego su uvijek živo i organski upletene u čitav sistem duševnog zbivanja.«²⁶

²⁵ Krstić, »Estetika« (1962), p. 227a. Tekst u uglatim zagradama pridodao Z. P.

²⁶ Kruno Krstić, »Konstitutivni elementi lirike«, *Hrvatska prosvjeta* 20/3 (1933), pp. 104–108, na p. 105. U njemačkoj složenici *Gestaltpsychologie* Krstić 'Gestalt' prevodi s *oblik* premedenice, budući da je ionako riječ o usmjerenju koje se može označiti kao »strukturalna psihologija« (dakako ne u smislu francuskog strukturalizma druge polovice 20. stoljeća).

Nadalje u bilješkama: Krstić, »Konstitutivni elementi lirike« (1933).

Krstić nikako ne želi zanemariti psihologiju (kojom se kratko bavio profesionalno), kao što u nekim spoznajnoteorijskim razmatranjima ne želi zanemariti empirizam, empirijske spoznajne stečevine budući da se ne želi udaljiti od kompleksne slojevite zbilje života i realnog svijeta, tek što ne ostaje samo pri scijentističkoj psihologiji. Pa premda ni u estetičkim ni u spoznajnoteorijskim analizama ne uvodi tradicionalnu »racionalnu psihologiju«, prizivanje na *Gestaltpsychologie* kao i na duhovnoznanstvenu psihologiju stvara mogućnost da ne ostane pri scijentizmu. Koliko god naime *Gestaltpsychologie* ima uporište u empiriji, ona je kao *Gestalttheorie* granični slučaj spram apriorizma i transcendentizma, a duhovnoznanstvena psihologija ionako je već zakoračila u filozofiju. Međutim, kao što respektira psihologiju, tako Krstić respektira znanost uopće, nu ipak razvija svoj estetički nazor filozofijski jer dobro zna kako je »pogrešan privid« »da napredak znanosti <...> oduzima opravdanje filozofiji«, budući da »filozofija uopće ne pita o onom što znanosti traže i nalaze.«²⁷ Kroz prizmu psihologije Krstićevo traženje i proučavanje »konstitutivnih elemenata lirike« provedba je strukturalne analize fenomenološkog karaktera, dakle filozofijsko.

Krstić smatra da je »pokretač svakog lirskog stvaranja (a i umjetničkog uopće) neko čuvstveno obojeno duševno stanje.«²⁸ Pri tome je sporedno je li čuvstvo imalo svoj povod u nekom vanjskom iskustvu – doživljaju ili je poteklo iz imanentnih izvora duševnog života. Estetsko se po svom primarnom impulsu rađa u emocionalnoj sferi, ali se u njoj ne iscrpljuje. Krstić stoga prepoznaje tri konstitutivna momenta lirskog, odnosno *mutatis mutandis* umjetničkog stvaranja uopće. Na djelu je »*simbioza* emocije, slike i riječi. Emocija postulira svoj vlastiti predodžbeni lik i, da tako reknem, identificira se s njim, a oboje zajedno izazivaju svoje glasovno tijelo, da u njemu dobiju jedinstveno, nerazlučivo postojanje,«²⁹ što znači u jeziku, kroz koji u sebi ozbiljena i dovršena struktura otvara horizont komunikacije. Budući da emocije nisu izolirana datost, »emocionalni i predodžbeni elementi dani su uvijek u nekoj neodvojnoj supripadnosti.«³⁰

»Predodžbeni faktori u lirskom stvaralačkom procesu, koje ovdje zovemo eidetičkim elementima znače most između emotivnih vrednota i jezične materije te se moraju prvenstveno shvatiti u tom svom povezanom značenju. Postoji s jedne strane proces eidetizacije (prenos emocionalnih vrednota u zorne), a s druge strane pretapanje tih eidetičkih tvorevina u pripadni jezični oblik (verbalizacija).«³¹

²⁷ Krstić, »Bit će još mnogo otkrivalačkih iznenađenja« (1971).

²⁸ Krstić, »Konstitutivni elementi lirike« (1933), p. 105.

²⁹ Krstić, »Konstitutivni elementi lirike« (1933), pod IV, p. 108.

³⁰ Krstić, »Konstitutivni elementi lirike« (1933), pod II, p. 105.

³¹ Krstić, »Konstitutivni elementi lirike« (1933), pod III, p. 106.

Znamenito je za Krstićev analitički rezultat da se svojim dovršenjem estetsko situira u mediju jezika. Estetička doktrina tako postaje podloga za (moću) teoriju komunikacije, dok sâm estetski fenomen dobiva komunikacijski karakter, kao što ga imaju i spoznajnoteorijski fenomeni, što Krstić pokazuje raspravama »Skok u cjelinu« i »Problem prvih podataka u znanosti«. Dakako da jezik u smislu 'mjesta' završne objektivizacije, tj. realizacije i utjelovljenja (Vuk-Pavlović bi rekao »upredmećenja« ili »opredmećenja«) estetskog dobiva sasvim nova osvjetljenja i mogućnosti podjednako za umjetnost kao i za filozofiju (na prvi mah uočljivo za filozofiju jezika, no još više, što nije tako vidljivo na prvi pogled, za horizont i domete mišljenja, za filozofiju samu, za njezin opstanak, nastanak, samobitnost). Pri analizi »konstitutivnih elemenata lirike« jezik je tu naznačen u svom uobičajenom značenju, u svom verbalnom liku, ali ako se ima na umu estetsko ili umjetnički kao takovo, u svim svojim granama realizacije, svagda komunikacijski ozbiljeno, »jezik« više ne mora nužno biti samo verbalan: riječ je tad primjerice o jeziku boje i slike likovne umjetnosti, zvuka, melodije i ritma kao izražajnih oblika glazbe itd.

Nije na odmet usput napomenuti kako Krstić jednostavno uspješno rješava jedan toliko diskutirani problem estetike, teorije umjetnosti odnosno kritike 20. stoljeća. Vidjeli smo da je u analizi strukture lirskog (= umjetničkog) jedan od bitnih momenata eidetizacija, također kao imaginacija (*imago* = slika), no zbog toga također i kao misao, čak ideja itd. stoji psihološki i spoznajnoteorijski u sferi intelektualnosti. Da li takvi fenomeni zbog toga »ispadaju« iz sfere estetskoga? Ne! I Krstić vrlo jednostavno tumači tu dobro poznatu činjenicu:

»Unatoč tome, što se lirski proces kao takav odvija u drugačijoj kategoriji od racionalne shematike, lirska pjesma [dakle i umjetnost uopće] nosi u sebi i idejne elemente. Ona nosi pjesnikova najdublja uvjerenja, njegove socijalne ideale itd. Međutim opazit ćemo uvijek, da su u lirici ti idejni elementi izneseni ne kao objektivne tvrdnje, nego kao lični dojmovi i gledanja. Čuvstvene reakcije nošene pjesnikovim gledanjem na život, na njegove oblike i događaje bivaju također impulsi za lirsko oblikovanje.«³²

Zašto? Odgovor leži kod Krstića u onom što je označio kao »emocionalni 'quid'«!

Valja napokon upozoriti na još jedan moment izuzetno važan za Krstićev estetički nazor koji nikako ne smije promaknuti pri lektiri njegovih tekstova. Kada, naime, govori o emocionalnoj sferi kao prepoznavanju pokretačkog mjesta estetskog fenomena ili kad intelektualne forme ne isključuje iz okvira

³² Krstić, »Konstitutivni elementi lirike« (1933), pod III, p. 107. Izričaj u uglatim zagradama dodao Z. P.

momenta strukturiranja estetskog, tada za ključno razumijevanje koristi sasvim specifične formulacije: ne govori o emocionalnoj obojenosti, o pukom emocionalnom nastrojenju, uobičajeni termin »čuvstveni ton« stavlja u navodnike, ukratko, naprosto ne govori o čuvstvima kao takovim, pa ni o intelektualnim formama i procesima kao takovima, nego ih pri bitnim određenjima označava kao *emocionalne vrednote* ili kao *intelektualne (spoznajne) vrednote*.³³ A o vrednotama se mogu (i nužno moraju) izricati *vrijednosni sudovi* na temelju već opstojećih ili (također nužno) svagda na primjeren i nov, pa makar samo *ad hoc* uspostavljenih »vrijednosnih ljestvica«, tj. *hijerarhije vrednota*.

Krstićeva estetika implicira kao bitnu aksiološku dimenziju, čime direktno sudjeluje u pokušaju odgovora na epohalne probleme, sukladno najvrednijim filozofijskim nastojanjima i strujama 20. stoljeća. Krstićeva je estetika dakle u Hrvatskoj oblikovala estetičke pretpostavke teorijsko-praktične, misaone i duhovne povijesne zbilje, za ozbiljenje i oživotvorenje vrijednosnog svijeta i života s vrednotama. Riječ je dakle o nečemu bitnom, a na destrukciji tog bitnog zdušno se u Hrvatskoj radi tijekom cijele druge polovice 20. stoljeća (zapravo poslije 1945): »znanstveni«, najprije »dijamatski«,³⁴ marksistički pristup umjetnosti, a zatim uz njega tada postupno etablirana »znanost o umjetnosti«. Naime, »znanost o umjetnosti« (znanost o književnosti, muzikologija, teatrologija, filmologija itd.) kao znanost – kojeg li licemjerja! – nije ideološka i ne izriče vrijednosne sudove (čime se faktično, kao i u svijetu, prikrivalo ideološke pozicije, prikrivajući ujedno nesposobnost za prave vrijednosne prosudbe, izbjegavajući na taj način progovoriti o krizi modernog svijeta i njegove kulture, o nihilizmu ili poremetnji i obezvrijeđenju svake pozitivne hijerarhije vrijednosti).

Komunikacijski karakter estetičkog fenomena omogućuje Krstiću da umjetnost gleda ne samo »psihološki« nego i »sociološki«: situirana je u zajednici (političkoj, nacionalnoj, vjerskoj itd.). Ishodište je doduše svagda individualno, u osobnosti umjetnika, no na razini jezika, odjelotvorena kao umjetničko djelo, umjetnina, upućena je drugoj osobnosti (pojedinačno-individualnoj ili kolektivnoj), doduše u formi »poruke«, ali ne kao gole poruke naprosto, poruke kao takove, kao priopćenja, nego vrijednosno impregnirane komunikacije kao su-općenja, su-života u doživljaju, te bi stoga i kod Krstića možda mogla biti označena kao »bitno saopćenje«, poput onoga »saopćiti se bitno«.

³³ Vidjeti argumentaciju za navedene tvrdnje u: Krstić, »Konstitutivni elementi lirike« (1933), p. 106. Ovdje priručno egzemplarno prigodni citat uz bilješku 30. Krstić i u drugim svojim raspravama upotrebljava taj način izražavanja, što upućuje na ustaljenost terminoloških oblika i konzekventnost mišljenja, ne tek – slučajnost!

³⁴ »Diamat« (ili »dia-mat«) – skraćena za »dijalektički i historijski materijalizam«, ponekad upotrebljavana ozbiljno kao šifra ili uobičajen pojam, ali nerijetko također s ironijom, ne bez omalovažavanja.

Za moment komunikacijske relacije između subjekta umjetnika-stvaraoca i subjekta primaoca, subjekta recepcije (»publike«, općinstva u su-općenju) kao za problem nadsubjektivne razine Krstić daje svoje vlastito rješenje, drugačije no što ga obično znamo ili što ga primjerice daje Benedetto Croce, a u Hrvatskoj prihvaća Haler. Za Crocea je »doživljaj« umjetničkog djela, recepcija umjetnine jednako tako stvaralački duhovni akt kao i akt umjetničkog stvaranja umjetnikova. Kreacija = re-kreacija. Identitet, čak bez gradualne razlike. Krstićevo je rješenje srodno, ali na tragu svoga vremena i u duhu svoga doba ipak ne isto! Krstić zato piše:

»Ali svakako je u sociološkim razmatranjima potrebno nadvladati ono uzko stanovište (često svojstveno filozofu), da se područje kulture ograniči na osobno p r o ž i v l j a v a n j e vrednota. Da je to suzivanje područja kulture u sociološkim razmatranjima neopravdano, pokazuje nam već to, što ista 'kulturna vrednota' ima često drugo značenje za kulturnoga stvaraoca, a drugo za kulturnoga korisnika. Dok kulturni stvaralac potpuno uvida pravi temelj i smisao vlastite tvorevine, istinski proživljava ostvarenu vrednotu, kulturni korisnik prima vrednotu kao g o t o v o b l i k, koji prilagođuje vlastitim doživljajnim mogućnostima, tako da on ne mora uvijek doživljajno ostvariti iskonski duhovni temelj i smisao vrednote.«³⁵

Premda Krstić u gornjem citatu govori o kulturi općenito, a ne samo o umjetnosti, nije teško uvidjeti kako se sve što kaže za kulturu odnosi također na umjetnost, a da pri tome kultura nije nužno mehanički, superordinirani pojam estetici i umjetnosti, na isti način kao što Krstić (s pravom) govori o »sociološkim« aspektima problema, a da zbog toga ne zapada nužno u sociologizam ostajući na filozofijskoj razini razmatranja. To nije više formula kreacija = re-kreacija, nema Croceova »identiteta« bez gradualne razlike, a da Krstić ipak unosi upravo filozofijsko-estetički relevantno osvjetljenje zadanog problema, kojemu specifičnost rješenja daje upravo insistiranje ne tek na formalnim datostima nego na potrebi strukturalno-aksioloških razviđanja.

Gledano iz takvih vizura, generalno, u sumarnoj perspektivi obuhvaćajući u tekstovima njegove vlastite estetičke stavove, sukladno epohalnim europskim

³⁵ Kruno Krstić, »Narod, država, nacionalizam«, *Hrvatska smotra* 12/6–10 (1944), pp. 281–304; Kruno Krstić, »Narod, država, nacionalizam«, *Hrvatska smotra* 12/11–12, pp. 421–481, na p. 435.

Vidi i posebni otisak: Kruno Krstić, *Narod, država, nacionalizam* (Zagreb, 1945), 63 pp.

– Krstićeva studija nije objavljena u dva nastavka, kako bi se prvo pomislilo, nego je objavljena dvaput, u dvama uzastopnim svescima istoga časopisa. Prvo je objavljivanje bilo, čini se, toliko neuspješno, da je studija u sljedećem svesku objavljena bitno proširena, i to bez ikakva urednikova razjašnjenja. Autor se poziva na drugo izdanje Krstićeva oglada, tj. na pp. 421–481. (IM)

i svjetskim strujanjima,³⁶ no ipak također izvornim, treba konstatirati kako Krstićevi nazori, koliko god im je tekstovni *corpus* samo torzo, oživotvoruju, osim strukturalno-komunikacijski duhovnoznanstveno koncipirane, zapravo bitno fenomenološko-hermeneutičko-aksiološku estetiku. A to nije nešto, što bi bilo dopustivo ne vidjeti, ne uvažiti u dvadesetom stoljeću. Zasad, barem u Hrvatskoj.

4. Hrvatska estetika nije zaobiđena

Nakon što sada znamo kako je Kruno Krstić sa svojim širokim i temeljitim obrazovanjem, izvrsnim poznavanjem svjetske, no i hrvatske kulture imao kao posebno područje znatiželje umjetnost, estetičke fenomene i estetiku, da je bio izvrsno upućen u estetičke probleme, suvereno se krećući u povijesti (svjetske) estetike, da je u zaokupljenosti takvim interesima sâm razvijao svoje vlastite estetičke nazore, pa nakon što, doduše tek svršetkom 20. stoljeća, ipak znamo da je Krstić posvećujući posebnu pozornost hrvatskoj filozofiji odnosno povijesti hrvatske filozofije bio u stvari utemeljitelj prave hrvatske historiografije,³⁷ nakon što to sad znamo, preostaje pitanje je li Krstić poklanjao izrazitiju ili možda stanovitu posebnu pozornost i hrvatskoj estetici odnosno njezinoj povijesti? Podrazumijevalo bi se naime samo po sebi da se Krstić bavio i tim predmetnim područjem, jer je, vidjeli smo, estetiku shvaćao filozofijski, respektirajući je, barem u filozofijskoj tradiciji, kao filozofsku disciplinu.

Odgovor na to pitanje nije sasvim jednostavan. Razlog je tomu prije svega relativno malen broj tekstova koji bi svjedočili za takovu specijalističku teorijsku i historiografsku znatiželju. Relativno je malen čak i dosad poznati broj Krstićevih enciklopedijskih članaka koji bi obrađivali tu temu, a da im je autorstvo neprijeporno. Ako se pitanje postavi u oštrijoj formi, pitajući je li Krstić kao *prvi utemeljitelj prave historiografije hrvatske filozofije*, ujedno možda bio utemeljitelj historiografije hrvatske estetike, tada je lakše dati decidirani odgovor: ne, nije! Krstić se, koliko dosad znamo, nije bavio poviješću

³⁶ Krstić je između ostalog bio među prvima i malobrojnim, samo zbog bizarnosti primjera navedimo, poznavateljima ne samo europske nego i američke psihologije! Vidi: Kruno Krstić, »Behaviorizam, granični slučaj psihologije. Čovjek – reaktivni stroj J. B. Watsona«, *Spremnost* 3 (1944), br. 103, 13. veljače 1944, p. 9. U to je vrijeme bilo u Zagrebu malo znalaca engleskoga jezika.

³⁷ Vidi o tome u ovom Zborniku iscrpnu studiju: Zlatko Posavac, »Kruno Krstić kao istraživač i povjesnik hrvatske filozofije«.

– Autor ovdje upućuje na: *Zbornik radova o Krunu Krstiću*, uredio Aleksandar Stipčević (Zadar: Društvo zadarskih Arbanasa, 1998). O dvama izdanjima Posavčeve studije »Kruno Krstić kao istraživač i povjesnik hrvatske filozofije« vidi »Napomenu o rukopisu«, pp. 517–518. (IM)

hrvatske estetike, a još bismo manje mogli reći da je bio inicijator i osnivač historiografije hrvatske estetike. Na temelju takve konstatacije, koja nije sporna, lakše je konstatirati kako Krstić, začudo, nije pokazivao neko posebno veće zanimanje za povijest (historiografiju) hrvatske estetike i njezine probleme, pa posebno ni za hrvatsku estetiku kao takovu.

Poslije tvrdnje s negativnim predznakom – koja ne može naći obrazloženje u (netočnoj, neistinitoj) tezi kako je hrvatska estetika siromašna i kako nema nekih značajnijih pojava – odmah poslije negativne konstatacije mora izaći na svjetlo dana i pozitivna tvrdnja. Krstić se, doduše, nije posebno intenzivnije bavio hrvatskom estetikom i njezinom poviješću, ali je svugdje i svagda, kada je i gdje u intenzivnom istraživanju povijesti hrvatske filozofije po prirodi stvari naišao na estetičku tematiku, takvu temu registrirao i prema potrebi odnosno mogućnostima obradio ili bar popratio elementarnim informacijama. Krstić nije zaobilazio predmetno područje i probleme hrvatske estetike! Zašto, čemu je potrebna takva jedna možda na prvi pogled čudna i zapravo nepotrebna konstatacija? Objašnjava ju okolnost kako se o filozofijskim nazorima nekih – obično u svjetskoj historiografiji već afirmiranih – hrvatskih mislilaca pisalo (u novije vrijeme) razmjerno vrlo često i vrlo mnogo, da su objavljujane i knjige, neke čak monografski koncipirane, a da se nije *ni spomenulo* estetičku tematiku (ni digresivno, informativno), a još manje upuštalo u njezinu obradbu. Moguće je nekoliko, ali doista nekoliko tumačenja takvih neobičnih i neuobičajenih pojava; nijedno nije bezazleno i ne znači slučajnost. Naime, vrlo je čudno, zapravo devijantno (i deficitarno) shvaćanje filozofije ukoliko mimoilazi, prešućuje, ne prepoznaje ili izostavlja estetičku problematiku, a da to zadaćom i metodologijom nije izričito uzrokovano i – dano do znanja. Za Hrvatsku jedan od razlogā, nažalost uz prikrivanje same tematike, ima u prikrivanju nesposobnosti, netaleantiranosti, nespremnosti pa čak i neobrazovanosti autora da historiografski relevantno pristupi hrvatskoj estetičkoj problematici. Zbog te nedoraslosti zadaća postaje i ostaje traljavo, nerijetko i »aktivno« bavljenje tematikom estetike u hrvatskoj filozofskoj historiografiji. Događa se to jer je sudbinu hrvatskoj estetici često krojiio autor ili čitave skupine autora (institucije!) s izrazitim pomanjkanjem senzibiliteta za istinsko doživljavanje estetskog i razumijevanje fundamentalnih funkcija estetike. Ali pogubnim je katkada bilo i razumijevanje hrvatske estetike pa se nju, upravo zbog njezine relevantnosti, prešućivalo i onemogućavalo, što ne bi teško bilo argumentirati, jer su se Hrvati prečesto morali u najtežim okolnostima boriti ne samo za svoju slobodu (političku slobodu) nego i za svoju misao, dakle i za svoju filozofiju i estetiku, za svoju »lijepu (našu) domovinu«, za elementarne ljepote u svojem svijetu i životu. Evo, dakle, obilje razloga zašto je važnom ne samo konstatacija

nego i činjenica da Krstić nije zaobilazio hrvatsku estetiku. Potrebno je to stoga pokazati argumentirano, s interpretacijom na primjerima.

Već pri utemeljenju hrvatske filozofijske historiografije i prvom skicoznom profiliranju same povijesti hrvatske filozofije 1943. godine Krstić je respektirao njezinu estetičku dionicu premda se o njoj tada znalo relativno malo, a i ono što je bilo poznato nije se sabiralo da bi omogućilo dublje uvide. Dakako, bilo bi netočno reći da Franjo pl. Marković nije imao nerv za estetiku ili da estetičke probleme nije pred očima imao Bazala govoreći o (hrvatskoj) filozofiji, barem kulturološki. Međutim, budući da ni Franju pl. Markovića, kao čak ni Zimmermanna, pa tako još manje Bazalu možemo smatrati utemeljiteljima povijesti hrvatske filozofije koju je utemeljio Krstić, tako valja reći da je Krstić prvi *u strukturu historiografije hrvatske filozofije uveo i estetiku*, premda nije tvorac ni utemeljitelj hrvatske estetike, čak ni namjerom kako je to »u jugoslavenskih stranah« barem želio biti Marković. O estetičkim problemima kod hrvatskih filozofa i u njihovim spisima progovorio je već Marković, pisao je u 19. stoljeću čak i Šrepel (o Petrićevoj poetici) i u 20. stoljeću Albert Haler (tematizira Gučetićev *Dijalog o ljepoti* nazivajući ga čak prvom hrvatskom estetikom), ali nijedan od njih ne afirmira tu problematiku tako da ju inkorporira u *corpus* hrvatske filozofije i njezine povijesti, da ju tematizira kao hrvatsku estetiku i na taj način integrira u horizont hrvatske filozofije, pa kao filozofije u strukturu hrvatske kulturne povijesti i povijesti uopće, kao što je učinio Krstić.

Primjer i argument citatom iz Krstićeva pregleda *Filozofija u Hrvatskoj* (1943):

»Na otkriću narodne samosvojnosti probuđena težnja za kulturnim utjelovljenjem narodnoga duhovnoga bivstva, koju prožima hrvatski preporod, očituje se u početku poglavito u književnim, umjetničkim i društveno-organizacijskim oblicima. Romantički zanos za narodnu prošlost i nepatvoren izraz narodne duše u životu prostoga puka upućuje znanstveno zanimanje u prvom redu prema povijesti, folkloru i jezikoslovlju. *Filozofijski interes*, u koliko ga ima, uglavnom *obuhvaća područje estetike i pedagogije.*«³⁸

Nakon toga Krstić spominje imena i naslove radova više autora (O. Utješinović-Ostrožinski, E. Sladović, I. Macun, A. Veber Tkalčević, J. Jurković, A. Šenoa),

³⁸ Kruno Krstić, »Filozofija u Hrvatskoj«, u zborniku: *Naša domovina* (Zagreb, 1943), pp. 397–405, na p. 400. Kurzivom istaknuo Z. P.

Gotovo identičan tekst, s istim imenima, preuzet je u *Enciklopediji Jugoslavije* 3 (1958), s. v. »Filozofija. Hrvatska«, pp. 335–338, na p. 337, što govori o stupnju oslonca na Krstića:

»Probuđena nacionalna svijest i romantični zanos za narodnu prošlost upućuje naučno zanimanje 'iliraca' u prvom redu prema historiji, lingvistici i folkloru. Filozofijski interes, ukoliko ga ima, zahvata područje estetike i pedagogije.«

od kojih neke Bazala ne navodi pišući 1935. o »filozofijskoj težnji u duhovnom životu Hrvatske od pada apsolutizma na ovamo.«³⁹

Ne treba posebno komentirati Krstićevu formulaciju dokazujući kako se u njegovu konceptu pregleda hrvatske filozofije za određeno povijesno doba dominantni karakter estetike javlja kao nemimolazan. Evidentno je kako Krstić uvažava estetiku i povijesno i problematski, dajući joj za naznačeno doba specifičnu funkciju, bez obzira na to što interpretativni koncept naprosto preuzima iz »europskog konteksta« (što nije preporučljiv i opravdan postupak, jer se i bez tog »preslikavanja« ne mora »napustiti Europu«), zatim bez obzira na sam rang spomenutih autora koji zasigurno nisu svjetske veličine, ali su itekako nezaobilazni u Hrvatskoj, te napokon i bez obzira na to koliko u svojoj povijesnoj interpretaciji Krstić uopće ima pravo. Bitno je što načelno smatra estetiku samu po sebi relevantnom u toj mjeri da postaje za određenu epohu nosivom odrednicom strukturiranja povijesti filozofije, a istodobno, ako je potrebno, reprezentira filozofiju samu jer je tretirana kao filozofijska.

Radi kritičke prosudbe Krstićeva rada, odnoseći se trajno spram njega pozitivno, valja reći kako u citiranom i apostrofiranom historiografskom segmentu Krstić zapravo nema pravo jer podliježe obmanjivačkoj, forsirano pretjerano visokoj ocjeni »hrvatskog preporoda«, točnije »ilirskog«, koji uopće nije imao na umu ni kulturni, a ni politički preporod Hrvata i Hrvatske, nasjedajući zabludi da je tzv. preporod u Hrvatskoj bio ili trebao biti u pozitivnoj funkciji. Ostaje tek nejasno ili, bolje rečeno, nije moguće pouzdano tvrditi je li Krstić kasnije promijenio mišljenje o karakteru »preporodnog razdoblja«, što je vrlo vjerojatno, ali nije imao gdje ni kada historiografski artikulirati takvu spoznaju, pa ju objaviti u pisanoj formi tiskom ili je ostao pri svom ranijem uvjerenju. Naime, ako je moguće s obzirom na Krstićev *curriculum vitae* da nove razočaravajuće spoznaje o hrvatskom ilirskom preporodu Krstić nije imao priliku kasnije objaviti kao što je korigirao prvobitno (1943!) pozitivno mišljenje o utjecaju Bazale u razvitku hrvatske filozofijske terminologije, smatrajući poslije da taj utjecaj *nije* bio baš uvijek najsretniji.⁴⁰ Da Krstić ubrzo više nema idiličnu pre-

³⁹ Albert Bazala, »Filozofijska težnja u duhovnom životu Hrvatske od pada apsolutizma ovamo«, *Obzor: Spomen-knjiga 1860–1935* (Zagreb: Tisak i naklada »Tipografije« d.d., 1936), pp. 120–123. Vidi i »zasebni otisak iz spomen-knjige *Obzora*«: Albert Bazala, *Filozofijska težnja u duhovnom životu Hrvatske od pada apsolutizma ovamo* (Zagreb: Tisak »Tipografije«, 1936), pp. 3–16. Dobna granica (1860) ne bi smjela biti razlogom što nekih autora koje ovdje navodi Krstić nema kod Bazale.

⁴⁰ Krstić je 1943. napisao da je Bazalina *Povjest filozofije* I–III (1906, 1909, 1912) između ostalog važna jer je »glavni temelj suvremenom hrvatskom nazivlju« (»Filozofija u Hrvata«, p. 402), dok će u *Enciklopediji Jugoslavije* napisati i potpisati da taj utjecaj nije baš bio sretan, upozoravajući na okolnost da je Bazala poslije 1929. od federalista postao jugoslavenski unitarist.

dodžbu o ilirizmu, svjedoči njegova oveća, ovdje već citirana rasprava »Narod, država, nacionalizam« iz 1944. godine, dakle samo godinu dana kasnije, gdje jasno kaže kako tzv. »hrvatski preporod« nije bio, što će i Krleža tvrditi, »ni hrvatski ni preporod«, nego je njegovo usmjerenje bilo jugoslavensko, prema tome za hrvatsku kulturu kao i za hrvatsku politiku pogubno. Međutim, u pregledu *Filozofija u Hrvatskoj* te diferencije u shvaćanju ne anuliraju Krstićevu važnost pri afirmiranju onoga što povijesno i filozofijski čini hrvatsku estetiku, otkrivajući njezine vrijednosne horizonte.

Baš zato, međutim, što primjer ilirizma može biti suspektan i što je opterećen utezima dubioze, mnogo je bolji, reprezentativniji primjer iz istog pregleda 1943. godine dionica o Franji Petriću (1529–1597). Krstić naime u tom uistinu kratkom pregledu od nepunih desetak stranica ne propušta sadržajno povesti računa o Petrićevoj estetici kada govori o njegovoj filozofiji. A još će temeljitije u tom smislu postupiti u svom enciklopedijskom članku 1965. godine. Pišući povijesni pregled »Filozofija u Hrvata« Krstić govoreći o Petriću kaže:

»<...>, dok u obširnoj razpravi u dva diela *Della poetica* svestrano razlaže nauku o pjesničtvu i različita mišljenja u njoj, kritizirajući posebno načela Aristotelove *Poetike*.«⁴¹

Krstić tu dodaje i podatak da je Petrić autor djela *Dialoghi della retorica*.

Petrićeve rasprave *O poetici* u vrijeme nastanka Krstićeva pregleda povijesti hrvatske filozofije nisu bile otkriće. Poznavanje Petrićevih estetičko-poetičkih nazora prema do tada poznatim samo dvjema objavljenim knjigama bilo je dostupno svim hrvatskim čitateljima već svršetkom 19. stoljeća prema Šrepelovoj studiji, koju Krstić – za razliku od mnogih kasnijih »petricologa« – korektno citira odnosno navodi u bibliografiji.⁴² Međutim, važnije od »otkrića« postaje razvidjeti kako se u Hrvatskoj postupalo s činjenicom pristupačnosti uvida u karakter Petrićeve poetike, s činjenicom što ni povijest hrvatske filozofije pa ni povijest hrvatske književnosti nije valjano, ili čak uopće nikako, koristila, pa je ne koristi ni svršetkom 20. stoljeća.⁴³

– Vidi Kruno Krstić, »Bazala, Albert«, *Enciklopedija Jugoslavije* 1 (Zagreb: JLZ, 1955), pp. 395–396, na p. 396:

»Najopširnije Bazalino djelo, *Povijest filozofije* u 3 sveska, izvršilo je znatan, iako ne uvijek najsjretniji utjecaj na oblikovanje filozofijske terminologije kod Hrvata.« (IM)

⁴¹ Krstić, »Filozofija u Hrvatskoj« (1943), p. 399a.

⁴² Milivoj Šrepel, »O Patricijevoj poetici«, *Rad JAZU* 108 (1892), pp. 1–67. Krstić Šrepela navodi u bibliografiji uz kratak pregled »Filozofija u Hrvatskoj« (1943), p. 405.

⁴³ Istine radi, treba upozoriti na istraživanja i istraživače Petrićeva djela *Della poetica* u Hrvatskoj nakon Milivoja Šrepela, a prije 1996. godine kao godine nastanka prve inačice ovoga autorova članka, i to upravo na stranicama ovoga časopisa: Ljerka Šifler-Premec, »Čudesno kao

Samo je po sebi razumljivo da je Franjo pl. Marković visoko isticao filozofijsku reputaciju i važnost Petrića filozofa premda ga u znamenitom rektorskom govoru 1881. godine samo kratko uvodno spominje. Petrićevu će *Poetiku* Marković spomenuti u popratnim bilješkama uz tiskom objavljeni svoj govor, ali ništa o njoj ne kaže konkretno, ne prikazuje doksografski ni glavna filozofska djela što ih sadrže spomenute »bibliografske bilješke«. Tek od Bazale, kada 1909. citira Markovićev govor, doznajemo:

»Šteta, da rasprava istoga učenjaka o Fr. Petrišu, čitana u akademiji, do danas još nije objelodanjena.«⁴⁴

Nju je očito za opširan prikaz glavnog Petrićeva filozofskog djela u svojoj *Povjesti filozofije* koristio Bazala (iz rukopisa), premda iz Bazaline objekcije nije vidljivo je li Marković govorio i o Petrićevoj estetici!? Opravdanom je pretpostavka da filozof, pjesnik i estetičar Franjo pl. Marković nije propustio priliku osvrnuti se na estetičke nazore Petrićeve ili barem na *Poetiku*. Međutim, ako je Bazala imao na uvid rukopis, malo je vjerojatno da ne bi pod Markovićevim utjecajem, ako bi Markovićevo izlaganje sadržavalo prikaz Petrićevih estetičkih nazora, ne bi i sâm o njima rekao više. Međutim, Bazala, ne navodeći u literaturi čak ni Šrepelovu studiju, samo usput spominje kompleks Petrićevih estetičkih nazora:

»Postavši učiteljem platonске filozofije u Ferrari, napisao je djelo o govorništvu, pa onda o pjesništvu, i to talijanskim jezikom. Već je s tim djelima izišao na glas jer je zahvatio u njima baš u pitanja, što su u ovo doba bila na dnevnome redu.«⁴⁵

---

formalni i svršni uzrok Petrićeve *Poetike*«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 1 (1975), pp. 233–253; o Petrićevu svesku *La decima ammirabile* prema njegovu prvom tiskanom izdanju (Firenze, 1970) na pp. 237–250.

Vidi i odlomke radova samoga Zlatka Posavca (1968), Danka Grlića (1974), Ivana Lozice (1976), Stanislava Tuksara (1978) i Miroslava Bekera (1979) o Petrićevu djelu *Della poetica* u: Ivica Martinović (ur.), »Petrić među Hrvatima: Kratka povijest znanstvenih istraživanja Petrićeva djela u Hrvatskoj od 1779. do 1997.«, *Dubrovnik* 8/1–3 (1997), pp. 387–613, na pp. 420–422, 442–444, 450–451, 455–457, 459–460.

Napokon, treba ponovo podsjetiti na doktorsku disertaciju jednoga hrvatskoga franjevca obranjenu u Freiburgu 1934. godine i njezin tiskani izvadak: Isidoro Kamalić OFM, *Francesco Patrizzi (1529–1997) nella cultura e soprattutto nella poetica cinquecentesca* (Split, 1934). Usp. i hrvatski prijevod posljednjega poglavlja u izvatku Kamalićeve disertacije: Izidor Kamalić, »Petrićev *Trimeronek*«, prevela Slavica Tomašević, uredio Ivica Martinović, *Dubrovnik* 8/1–3 (1997), pp. 90–108. (IM)

⁴⁴ Albert Bazala, *Povjest filozofije*, svezak II (Zagreb: Matica hrvatska, 1909), p. 338. Nadalje u bilješkama: Bazala, *Povjest filozofije* II (1909).

⁴⁵ Bazala, *Povjest filozofije* II (1909), p. 205.

Bazala je prema tome imao dovoljno prilike i razloga da uz opširno izlaganje o glavnom djelu Petrićevu progovori sadržajno i o njegovoj estetici jer je uvrštavao estetička razmatranja u povijest filozofije kod svih filozofa kod kojih je to smatrao potrebnim. Mogla ga je na to ponukati čak i Croceova *Estetika* (1902), za koju je Bazala znao; u njoj, naime, Croce spominje Petrića. Pa budući da Bazala ni u opsežnoj svojoj *Povijesti filozofije*, I–III, gdje nije bio limitiran skućenim prostorom, nije smatrao potrebnim u prikazu strukture Petrićeva mišljenja ukomponirati estetiku, toliko više treba vidjeti vrijednost i važnost Krstićeva poteza da u onako sažetom, kratkom pregledu navede originalne naslove i u jednoj rečenici sadržajno eksplicira Petrićevu poetološku poziciju.

Do punog svjetla dolazi Krstićev odnos prema hrvatskoj estetici nakon što znamo kakva je sudbina u hrvatskoj kulturi pogadala Petrićevu poetiku i u razdoblju kad ju se moralo i moglo poznavati, pa i uvažavati u onoj mjeri koliko je to bilo potrebno i u Hrvatskoj. Utoliko treba smatrati još većom zaslugom Krstićevom kako je interpolirao doksografski prikaz Petrićevih estetičkih nazora u svoj (potpisani) enciklopedijski tekst o Petriću za šesti svezak *Enciklopedije Jugoslavije* 1963. godine, kada se, dok ga je on priređivao za tisak, u Hrvatskoj još nije znalo za nekoliko knjiga istoga Petrićeva djela što su ostale u rukopisu. Krstićeva zračna enciklopedijska, no ipak dostatno ekstenzivna interpolacija snažan je argument s jedne strane za uvažavanje Krstića kao poznavatelja estetičke problematike uopće, no, upravo na slučaju Petrićeve poetike, još i kao čovjeka koji svojim radom daje velik doprinos hrvatskoj filozofiji, hrvatskoj estetici pa i hrvatskoj kulturi uopće. Citiramo taj važan odlomak o Petriševiću (kako je po Krstiću Petrić uvršten u enciklopediju) kao cjelinu bez kraćenja i ‘sažimanja’:

»U istom svesku sa *Sretnom državom* [*La città felice* – op. Z. P.] štampana kratka djela: rasprava *O božanstvenosti pjesničkog zanosa* i analiza jednog Petrarkina soneta, otkrivaju Petriševićev rani interes za pitanja književne teorije. Ta su pitanja 33 godine kasnije naširoko raspravljena u *Dijalogima o poetici*⁴⁶ koji, uz radove Scaligera i Castelveta, predstavljaju najpotpuniji kompendij renesansne estetike. Podijeljeni na dva puta po deset historijskih i diskusionih ‘dekada’ *Dijalozi* obiluju informativnim materijalom i o književnom stvaranju i o razvoju ‘poetike’ od najstarije antike pa sve do XVI st. Povezujući poeziju s bliskim umjetničkim granama (muzikom, glumom, plesom, igrom) i analizirajući životne situacije u kojima se ona rađa, P.[etrišević] trajno naglašava moment inspiriranog

⁴⁶ Tri Krstićeve pogreške u nizu: 1. Petrićevo djelo naslovljeno je *Della poetica*; 2. nije sastavljeno od dijalogā; 3. pritom deset »knjiga«, danas bismo rekli poglavlja, tvore tematsku cjelinu koju Petrić naziva *deca* (desetica ili, po smislu bolje, desetoknjižje); za Petrićeva života objavljene su samo dvije ‘dekade’ ili desetoknjižja Petrićeva djela *Della poetica: La decia istoriale* i *La decia disputata*, a ne »dva puta po deset historijskih i diskusionih ‘dekada’«. (IM)

stvaralaštva kao bitan za nastanak i razumijevanje umjetničkog djela i odlučno se protiviti Aristotelovoj teoriji mimeze. Međutim, antiperipatetička tendencija, radikalno provedena u čitavom djelu, često ukrućuje dobro fundirana zapažanja u aksiome i zavodi autora na pretjerano strogu, pristranu i neuvjerljivu ocjenu pojedinih djela i личности. Ta se principijelna krutost estetskih sudova jasno vidi u njegovoj polemici s T. Tassom, koju je izazvala jedna iz općih stavova izvedena, panegirički intonirana Petriševićeva ocjena Ariostova *Orlanda*. Budući da je ta ocjena implicitno sadržavala negativan sud o Tassovu *Oslobođenom Jeruzalemu*, bolesno osjetljivi Tasso je napao Petriševićeve kriterije i time izazvao žučljivu repliku, koja je pod naslovom *Trimerone* dodana II dijelu *Dijaloga o poetici*.⁴⁷

Nakon što je Krstić najrječitije i najsugestivnije progovorio u svoje ime o Petriću, mirno možemo reći kako ga je upravo Krstić stvarno *uveo* u povijest hrvatske filozofije i u hrvatsku estetiku – kao estetičara. Ponovimo upozorenje da je to bilo prije no što se u Hrvatskoj znalo za nekoliko u rukopisu ostalih Petrićevih knjiga kao sastavnih dijelova istog djela *O poetici*, a koje su tada vjerojatno u Italiji već spremali za objavljivanje u talijanskom originalu.⁴⁸ Ali, dodajmo, nije se još znalo ni za svojedobni trend afirmacije Petrića pri inoviranom produbljivanju poznavanja renesansne filozofije odnosno renesansne kulture, za trend koji se javio u svijetu, točnije u nekim filozofskim i kulturološkim krugovima Europe i – Amerike.

S Petrićem je tako reći Krstić dao svoj obol hrvatskoj estetici. Hrvatska bi filozofijska historiografija sretno procvatila kad bi u njoj svaki od monografskih »istraživača« pojedinih autora, struja ili epoha napravio i dao u tom smislu barem trećinu od onoga što je Krstić učinio za Petrića, tj. za hrvatsku renesansnu filozofiju i estetiku. Dakako, bilo bi naivno, a možda i zlobno, vidjeti u Krstićevoj obradbi Petrića kao estetičara kako se Krstić »iscrpio« u tom pogledu i na tom polju, pa čak držati da bi se i sâm u tome osjećao samozadovoljno, učinivši tobože sve što je bilo presudno i potrebno. Ciceronski rečeno: *Iucundi acti labores*. Naprotiv, niti se Krstić posvetio samo Petriću, niti je u Krstiću zamrla duhovna živost, a niti znatizelja istraživača i proučavatelja. Krstić je itekako dobro znao koliko je široko i važno područje rada na hrvatskoj estetici. On je svezu filozofije i estetike njegovao svakom prilikom. A ipak se nameće pitanje: zašto na tom planu ne poznamo više njegovih relevantnih doprinosa? Jer postoje jasni dokazi o Krstićevoj aktivnosti u apostrofiranom smjeru, a da

⁴⁷ Kruno Krstić, »Petrišević (Petris, Petrić), Franjo«, *Enciklopedija Jugoslavije* 6 (Zagreb: JLZ, 1965), pp. 479–481, na p. 480.

⁴⁸ S objavljivanjem kritičkoga, a cjelovitoga izdanja Petrićeve *Poetike* započelo se u Firenci četiri godine nakon objavljivanja ove Krstićeve enciklopedijske natuknice: Francesco Patrizi da Cherso, *Della poetica*, Volume I, edizione critica a cura di Danilo Aguzzi Barbagli (Firenze: Istituto nazionale di studi sul Rinascimento, 1969). (IM)

ipak ostaju neka otvorena pitanja i činjenica izostalih, objelodanjenih rezultata. Je li bio spriječen predimenzioniranim obvezama u Leksikografskom zavodu?⁴⁹ Je li onemogućavan cenzurom? Je li širina njegovih interesa rezultirala rasipanjem snaga koje su tada manjkale za pojedina područja? Je li obeshrabren pomanjkanjem potpore, podrške, razumijevanja? Na svako je od tih pitanja moguć pozitivan odgovor, ali ni jedan s pouzdanošću kao presudan. Imamo niz fragmentarnih dokaza o neugušenoj duhovnoj živosti Krstićevoj kad god je riječ o estetičkim fenomenima, pa dakako i o hrvatskoj estetici. Ali ne znamo pravog odgovora na neke konkretne stvari.

Primjerice: zasigurno je autor enciklopedijskog članka o Nikoli V. Gučetiću bio Krstić, ali poslije Krstićeve smrti nećemo lako sa sigurnošću doznati: zašto ga nije potpisao?⁵⁰ Je li tekst nastao u koautorstvu koje se nije moglo uskladiti? Je li tekst »redigiran« ili cenzuriran tako da ga Krstić više nije mogao ni htio uz njega staviti svoj potpis? Zašto uz tekst s dostatnim ekstenzitetom nema uobičajene bibliografije i literature? Interpretacija Gučetićeve *Dijaloga o ljepoti* jest pomalo neobična, poslije Halera možda i bizarna, čak neprihvatljiva, no ipak ne takova, da je Krstić, ukoliko ju je zastupao, ne bi trebao ili mogao signirati svojim potpisom. Pitanja ostaju do daljnje otvorena; odgovor će moći dati – ako još uopće – samo minuciozna i vrlo senzibilizirana objektivna istraživanja.

Još je zagonetniji slučaj s Benediktom Rogačićem (1646–1719), važnim za povijest hrvatske filozofije, ali podjednako i za hrvatsku estetiku. Benko Rogačić (Rogaccius) naveden je već u Markovićevo rektorskom govoru s oba glavna djela, navodi ga također Harapin spominjući također oba glavna djela, no začudo Rogačića nema u Krstićevu pregledu »Filozofija u Hrvatskoj«, ali Rogačića poslije nema ni u *Enciklopediji Jugoslavije* – ni kao posebno ime ni u tekstu »Filozofija«. Igraju li kod toga neku ulogu prilično dvosmislene, višeznačne formulacije Franje pl. Markovića, koji za djelo *Euthymia* kaže da je »njeka <...> dietetika duše«, a da je drugo (u mnogo izdanja i prijevoda objavljeno) »veliko djelo, više teologičkoga no filozofičkoga sadržaja«.⁵¹ Vladimir Filipović govorio je kako se u Hrvatskoj ništa ne zna o Rogačiću još i onda kad je predgovor iz didaktičkoga spjeva *Euthymia* već bio preveden za (nikad

⁴⁹ Prema izvješću Mate Ujevića za razdoblje od 1. rujna 1955. do 15. lipnja 1956, norma redaktora Krstića iznosila je 122.036 redaka za *Enciklopediju Jugoslavije*, a 245.410 redaka za *Enciklopediju Leksikografskog zavoda*. Vidi Švab, »Građa za bio-bibliografiju Krune Krstića« (1995), p. 391, u bilješci 9. (IM)

⁵⁰ ***, »Gučetić, Nikola Vitov«, *Enciklopedija Jugoslavije* 3 (1958), pp. 633b–634b. (IM)

⁵¹ Franjo pl. Marković, »Filosofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.« (Zagreb, 1874); govor nastupajućega rektora ovdje citiran prema pretisku objavljenom u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 1/1–2 (1975), pp. 257–279, na p. 266.

realiziranu!) ediciju *Antologija hrvatskih filozofa latinista*,⁵² gdje se vidjelo kako Rogačića treba priključiti ne samo hrvatskoj filozofiji uopće nego i hrvatskoj estetici, a upravo je Kruno Krstić usmeno, u privatnim kontaktima, upozorio autora ove studije na Rogačićeve neobjavljene rukopise koji također sadrže teze što ih treba priključiti hrvatskoj estetici.⁵³ Sigurno je kod toga kako je upravo Kruno Krstić svojim intenzivnim proučavanjem hrvatske filozofijske baštine zaslužan za ponovno (naknadno) uvrštavanje Rogačića u povijest hrvatske filozofije preko (neobjavljene) *Antologije hrvatskih filozofa latinista*⁵⁴ i ujedno time, zahvaljujući Krstićevim upozorenjima, također *explicite* i hrvatskoj estetici. Bila je to suverena i znalačka sugestija.

Pouzdanost se stoga može reći kako Krstićevo bavljenje hrvatskom estetikom nije bilo slučajno i sporadično, a nije se iscrpilo ni zadovoljilo jednokratnim efektivnim rezultatom kod Petrića kao paradigme. Međutim, također se može konstatirati – premda ne znamo gdje i zašto je Krstić ‘izgubio na tempu’ – da se Krstić nije posebno i navlastito zamašnije bavio hrvatskom estetikom i njezinom poviješću, ali ujedno valja vrlo jasno tvrditi kako hrvatska estetika kod Krstića nije zaobidena. Prema tome, ako Krstića držimo utemeljiteljem prave historiografije hrvatske filozofije, to isto ne možemo reći o uvijek živom, ali skromnijem po rezultatima, njegovom zanimanju za hrvatsku estetiku. Ali da je baš Krstić shvatio kako u povijesti hrvatske filozofije između ostaloga upravo hrvatska estetika ima posebno mjesto, ulogu i važnost, izvan svake je sumnje.

Zaključak

Obuhvatimo li zajedno jednim pogledom sve tematske komplekse kojima se ne samo formalno, filozofijski disciplinarno nego baš sadržajno problematski kao eminentno estetičkim, sa živom znatiželjom i uspješno (!), bavio Krstić,

⁵² Objavljena 2015. godine u tri sveska pod naslovom: *Hrvatska filozofija od 12. do 19. stoljeća: Izbor iz djela na latinskome* 1–3, uredili Erna Banić-Pajnić, Mihaela Girardi-Karšulin, Filip Grgić, Ivana Skuhala Karasman (Zagreb: Institut za filozofiju, 2015). (IM)

⁵³ Vidjeti o tome: Zlatko Posavac, »Estetika u Hrvata od prvih početaka do sredine XX. stoljeća (I)«, *Kolo* 6/10 (1968), p. 337, bilješka 34.

Vidjeti također dopunjenu i proširenu verziju u zborniku: Zlatko Posavac (ur.), *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti* (Zagreb: HFD, 1992), p. 112.

– O Benediktu Rogačiću vidi i: Zlatko Posavac, *Hrvatska estetika: povijesni pregled* (Zagreb: Naklada Jurčić, 2019), p. 63. (IM)

⁵⁴ Usp. Benedikt Rogačić, »Euthymia sive de tranquillitate animi carmen didascalicum: Praefatio ad lectorem / Eutimija ili poučna pjesan o duševnom miru: Predgovor čitatelju«, u: *Hrvatska filozofija od 12. do 19. stoljeća: Izbor iz djela na latinskome*, 3. svezak, uredili Erna Banić-Pajnić, Mihaela Girardi-Karšulin, Filip Grgić, Ivana Skuhala Karasman (Zagreb: Institut za filozofiju, 2015), pp. 41–59. (IM)

tada, odsada bez daljnega, estetiku valja ubrajati u izrazito posebno područje Krstićeva interesa. Iako se obično drži, priznajući kao činjenicu da je Krstić bio poliglot i polihistor, ali ozbiljno, bez lakrdijaške razmetljivosti pa i bez umišljenosti koja u vanjskoj tečnoj rutini prečesto krije unutarnju prazninu, dakle iako se obično misli kako je Krstić primarno bio *filolog*, gdje taj termin kod Krstića ima »neuhvatljiv« raspon od standarda klasične filologije do praktično svih modernih europskih jezika i njihovih književnosti, dakako s posebnim težištem na hrvatskom, to se ipak mora jednakom ozbiljnošću vidjeti Krstića kao filozofa. U respektiranju Krstića filologa zapanjuje, nu i zabrinjava okolnost da se prešućuje i ne uzima u obzir njegova *filozofija jezika*.⁵⁵ To je, ako ništa drugo, nemimolazno dodirno mjesto gdje mora biti uočeno da je Krstić pravi pravcati *filozof*. Ako još nije primjereno specijalističkim zahvatima struke obrađena Krstićeva spoznajna teorija, teorija istine, njegova logička pozicija, njegova strukturalno-fenomenološka metodologija, njegova teorija komunikacije, aksiologija itd., pri čemu odgovorno tvrdimo kako je riječ o Krstićevu filozofijskom mišljenju, to je, nadamo se, ovim razmatranjem pokazan i dokazan kao vrijedan pozornosti i uvažavanja poseban Krstićev interes za estetiku, i to u filozofijskom horizontu.⁵⁶

Provedenim razmatranjem estetike kao posebnog područja Krstićeva interesa nisu, nažalost, uzeti u obzir baš svi Krstićevi tekstovi koji pripadaju tom području, a ni tekstovi s drugom glavnom tematikom koji, međutim, stjecajem prilika sadrže niz fragmenata ili teza važnih za estetiku i estetičke nazore Krunoslava Krstića. Zbog toga će biti potrebno poduzeti dodatno proučavanje Krstićevih tekstova kako bismo dobili još izoštreniju i potpuniju, dopunjenu sliku Krstićeva prinosa estetici. Ovdje razmatrane komponente Krstićeva zahvata u središnju problematiku estetike, u problematizaciju nje same, u njezinu modernu krizu i zbog takve situacije u nemimolazno suvremenu inovaciju njezine metodologije, zahvat u povijest estetike kao cjeline te parcijalni, ali zato paradigmatički zahvati u hrvatsku estetiku, sve te komponente zajedno s izvornim Krstićevim doprinosima hrvatskoj estetici na razini europske i svjetske, sve to zajedno svojom širinom i solidnošću zaista dostatno demonstrira kako se Krstić nije bavio estetikom sporadično, usput, slučajno i amaterski, nego suvereno, sustavno i znalački kompetentno.

⁵⁵ Ususret ovoj autorovoj ocjeni usp. dva kasnija članka: Zlatko Posavac, »Razmišljanja uz novo čitanje Krstićeva eseja 'Filozofija i jezik'«, *Filozofska istraživanja* 19/4 (1999), pp. 705–729; Bojan Marotti, »Pojam jezika u Kruna Krstića (članci 1941.–1945.)«, *Prolegomena* 4/1 (2005), pp. 71–92. (IM)

⁵⁶ Tu ocjenu autor potvrđuje i portretom Krstića estetičara u svojoj posljednjoj knjizi. Usp. Zlatko Posavac, *Hrvatska estetika: Povijesni pregled* (Zagreb: Jurčić, 2019), pp. 279–281. (IM)

Širinu svih navedenih aspekata na području specifičnoga Krstićeva estetičkog interesa neka ovdje bude dopušteno autoru ovih redaka proširiti još jednim aspektom – gledano kroz »bridnjak« subjektivnosti – što bismo ga smjeli uvjetno nazvati »pedagoškim«. Poslije 1945. Krstić ni u snu nije mogao imati tu sreću (ili nesreću!) da bude predavač filozofije ili da sudjeluje u radu filozofijskog ili estetičkog seminara. Sudjelovao je, međutim, vrlo revno, kad god je mogao u radu tek osnovanog Hrvatskoga filozofskog društva, navlastito u njegovim početcima, kada na sesije njegove zagrebačke sekcije nisu dolazili svi učlanjeni, svi diplomirani studenti filozofije, nego tek oni koji su imali želju aktivno sudjelovati u filozofijskim debatama.

Bilo je to 1961. godine, u vrijeme dok se katedra filozofije Filozofskog fakulteta zagrebačkog Sveučilišta nalazila na Gornjem gradu. Ulazilo se iz današnje Ćirilometodske 4 (nekad Herrngasse, Gospodzka vuliczsa) jer je ulaz s Jezuitskog trga bio iz nepoznatih razloga uvijek zatvoren. Prostorije seminara nalazile su se u prvom katu, s dva prozora na sjever prema Vitezovićevoj ulici. (Riječ je dakle o mjestu gdje se nekad prije Gajeve nalazila Vitezovićeveva tiskara). U seminaru se sastajala Zagrebačka sekcija HFD-a i tu je autor ovih redaka nastupajući prvi put u životu javno kao filozof, izlaganjem vlastitih teza pod naslovom *Predmet i uvodni problem estetike*, prvi put sreo, čuo, registrirao i upoznao dr. Krunoslava Krstića osobno. Na sesiju je došlo možda desetak slušača u popodnevnoj gornjogradskoj atmosferi kakva je danas teško zamisliva. Gospoda su zajedno s predavačem došla u besprijevano glačanim tamnim odijelima i bijelim košuljama uz obveznu kravatu. Bile su i dvije-tri dame također u tamnim haljinama. Seminar nije bio velik prostor, atmosfera je bila komorna, gotovo intimna, kako se približavao sumrak, ali predavač je, što nije neshvatljivo (prem danas i jest možda), imao tremu kao da je pred njim bio *auditorium maximum*. Introdukciju je u svojoj poznatoj elegantnoj duhovitoj rutini napravio profesor Vladimir Filipović zamolivši predavača (!) da »zauzme mjesto« (!) na katedri, uski pult na malom, za dvije stube, drvenom povišenju. Nije se mogla dogoditi nikakva »katastrofa« jer je autor čitao strojem prepisan tekst; ali trema nije nestala do svršetka sesije, jer je valjalo poslije tričetvrtatnog izlaganja odgovarati na pitanja, »braniti teze« i objašnjavati eventualno »nejasna« mjesta. Pred mladim, nadobudnim predavačem našlo se desetak ozbiljnih kritičkih lica. Hrabrosti je trebalo i zbog okolnosti jer se izlaganje baš i nije oslanjalo i pozivalo na Marxa i marksizam. Mnogo neizvjesnosti.

Ukratko, nakon završenog referiranja, Filipovićeve konvencionalnih rečenica u vođenju sesije (on nije sjedio uz katedru, nego u »publici«) te nakon dva-tri formalna upita, glavnu je riječ u debati vrlo staloženo i mirno poveo gospodin koji je s punom pozornošću slušao cijelo izlaganje. Pomno začesljane

kose, koncentriranog pogleda, s kratkom lulom u lijevoj ruci koja je pomalo zaklanjala donji dio lica, s leptir-kravatom i u tamnom odijelu. Ekstenzivno je analizirao izlaganje, naglašavao pojedine tvrdnje i posebno upozoravao na metodologiju za koju ni sam autor nije znao (bar nije htio) da je tako transparentna. Govorio je to dr. Krunoslav Krstić, kojeg autor u to doba još nije poznao, a kao ime ga znao nejasno tek po sjećanju iz djetinjstva na temelju lektire zbornika *Znanje i radost*, gdje je Krstić popularno prikazao (staru) grčku filozofiju.⁵⁷ Autor čak nije bio siguran bi li to mogao biti baš onaj znameniti Guberina-Krstić, autor glasovitih *Razlika* pa se stoga pribojavao bi li nakon strogih Krstićevih analiza mogla slijediti lavina prijekora, dijelom čisto filozofijskih, no dijelom i zbog zanemarivanja rigoroznije primjene »znanstvene« marksističko-lenjinističke metodologije dia-mata. Početkom tih davnih šezdesetih godina ipak se nikad nije moglo znati što će koga zadesiti, kada i zašto!? Ali Krstić svoje izlaganje nije završio pokudama i osporavanjem nego pozitivnim i afirmativnim stavom: »<...> kolega nam je dakle u svom izlaganju, *je l' istina*, metodologijski konzekventno, kritički otklanjajući nedostatke poznatih estetičkih doktrina, pružio mogućnost drugačijeg i vlastitog, novog pristupa fenomenima umjetnosti <...>«. ⁵⁸

Za mladog ambicioznog čovjeka koji je vjerovao u svoje talente, koji je dotada uspio tiskom objaviti samo manji broj tekstova jer su vrata gotovo svih redakcija i nakladnika načelno autoru bila zatvorena, Krstićeva je pohvala na toj davnoj filozofijskoj »seansi« bila ne tek olakšanje od straha zbog učenih slušatelja nego i zbog istinske, ničim, pa ni poznanstvom »korumpirane« afirmacije autorovih napora. Ono što je u tom pozitivnom odnosu bilo – i ostalo – posebno drago i dragocjeno sastojalo se u intonaciji Krstićevih usmenih analiza koje su prepoznavale autorovo prisno i predano zauzimanje za »stvar umjetnosti«, što možda i nije tada bilo uspješno uobličeno kao tekst. Krstić je

⁵⁷ Kruno Krstić, »Šta je priroda: Početci zapadne filozofije«, u: Ivo Horvat (ur.), *Znanje i radost: Enciklopedijski zbornik*, knjiga prva (Zagreb: Naklada Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda, 1942), pp. 109–116.

⁵⁸ Citat je, naravno, po sjećanju. Kurziv u citatu bila je karakteristična i poznata, samo Krstiću svojstvena uzrečica (»podštapalica«), koju znaju svi koji su čuli njegova izlaganja ili s njim bili u živom kontaktu. Godina predavanja u zagrebačkoj sekciji HFD-a nije po sjećanju, nego prema Arhivu Hrvatskoga filozofskog društva, iz kojeg je kolega Boris Kalin sročio svoj pregled o prvom deceniju Hrvatskoga filozofskog društva. Usp. Boris Kalin, »Deset godina aktivnosti Hrvatskog filozofskog društva (1957–1967)«, u: Posavac (ur.), *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti* (Zagreb: HFD, 1992), p. 168, bilješka 16.

O sadržaju moga predavanja iz 1961. svaki se čitatelj, ukoliko to zaželi, može informirati u nešto kasnije tiskom objavljenom tekstu: Zlatko Posavac, »Uvodni problemi estetike«, *Filozofija: Jugoslavenski časopis za filozofiju* 6/1 (Beograd, 1962), pp. 65–76.

kao estetičar i kao čovjek senzibiliziran za umjetnost osjetio kao ikada malo tko bit autorovih intencija. Time autor ne želi reći da mu je Krstićeva pohvala bila prva u životu, u kojem pisca ovih redaka pohvale, priznanja i uspjesi nisu baš zasipali previše, ali je Krstićeva pohvala tada bila – nu i nakon prisnijih i prisnih kontakata s dr. Krstićem, pa čak i nakon njegove smrti – iz današnje perspektive ostala jedna od najdubljih i najdražih.

Subjektivno-memoarskom *intermezzu* zadaća je ovdje širok i bogat opseg područja Krstićeva estetičkog interesa proširiti za još jedan aspekt. Možda je situacija koja je proistekla iz okolnosti održavanja predavanja u prostoriji filozofskog seminara potencirala sugestiju raspoznavanja još jednog praktički neoživotvorenog Krstićeva talenta, nadarenosti koju nije moguće jednostavno razabrati na temelju objavljenih tekstova. Pa ni relativno rijetki njegovi javni nastupi ne predstavljaju takvu priliku. Bilo je moguće, dakako, pokušati evocirati neke od mnogih anegdotalnih momenata iz drugačijih životnih konstelacija. Primjerice, neke od brojnih susreta i drugih sadržajnih razgovora u legendarnoj malenoj radnoj sobici potkrovlja nekadašnjeg Leksikografskog zavoda (zgrada Matice Hrvatske, Zagreb), gdje su radili dr. Krstić i dr. Mirko Šeper (brat kardinala Šepera); osim srdačnog i kolegijalnog susreta u toj se radnoj sobi moglo dobiti neke željene upute ili obavijesti, ako treba i pouke, svagda i o svemu, s najrazličitijih područja i o najraznovrsnijoj literaturi kao u institucionaliziranoj »bazi podataka«; odmah, usmeno, uz potrebna objašnjenja, bez naplate. Kao što je postala legendom, bila je ta mala soba u potkrovlju zrinjevačke zgrade doista prava (neformalna!) institucija. Bilo je moguće također izabrati koju anegdotu s povremenih intelektualnih sesija iz večernjeg »salona« u privatnom stanu obitelji prof. Aleksandra Stipčevića, danas poznatog arheologa, albanologa i stručnjaka za bibliotekarstvo, kad je dolazio i Krstić, a gdje se satima ozbiljno, a prema prilikama ležerno i duhovito, raspravljalo ili konverziralo također o najrazličitijim temama. Nu ti primjeri ostaju ipak u domeni privatnosti, dok je predavanje u HFD-u kad se činilo da je Krstić u filozofskom seminaru vodio žive debate uskog kruga seminarista, ipak oficijelno, javno, s nazočnima koji se mogu imenovati, dogodovština koja je u okviru HFD-a historiografski registrirana.

»Pedagoška« sposobnost Krstićeva, njegova nadarenost i na tom području »nevidljive djelatnosti« koju nije lako dokazivati tekstovima, kao za druga područja njegova senzibilnog, znalackog angažmana, ta »pedagoška« darovitost bila je uočljiva u njegovim gestama. Krstić doista nije morao pokazati nikakav interes na predavanju Hrvatskoga filozofskog društva, gdje se nije govorilo ni o jednom velikom filozofu, gdje nije bila riječ o nekim suvremenim ili modernim estetičkim autorima, pravcima i doktrinama, nego je mladi, onda praktično nepoznat član izlagao svoje teze o problemima estetike; teze koje nisu željele biti

samo interpretativne nego i inovativne. Imati »nerv« za takvo nešto u Hrvatskoj, osobito ako se ima na umu razdoblje poslije Drugoga svjetskog rata, gotovo je nešto posve neočekivano. Rijetkost! A upravo taj »nerv« imao je Krstić, o čemu, osim vrednovanja objavljenih tekstova, želi svjedočiti ovaj autorov zapis.

U pedagoškom djelovanju Krstić nije, nažalost, oficijelno uopće došao do izražaja. Čovjek pravih talenata i s pouzdanom zapanjujućom erudicijom nije se oficijelno, a navlastito ne u punom opsegu ni »neoficijelno« mogao afirmirati u razdoblju poslije 1945. godine, ni kao filolog, a ni kao filozof, pa eto, vidjeli smo ni kao estetičar. Pokušaj Ramira Bujasa da ga spasi neposredno pred slom Nezavisne Države Hrvatske introdukcijom u sveučilišnu karijeru psihologijskog seminara ostao je bezuspješan.⁵⁹ Pa premda Krstić nije zaglavio, recimo poput Alberta Halera i Julija Makanca, to ipak ni Krstićeve mogućnosti, kao ni Halerove ni Makančeve, ipak nisu oživotvorene ni približno njihovim potencijalima, daleko od njihova identifikabilnog optimuma. Zato upravo za Krstića vrijede stihovi Miroslava Krleža, umjetnika koji je spašavao 'mrtve kapitale' vlastitog nekadašnjeg protivnika, stihovi što vrijede za bezbrojnu hrvatsku intelektualnu, duhovnu i umjetničku elitu poslije Drugoga svjetskog rata daleko više nego u vrijeme kada su napisani! Najprije za sve generacije koje su stradale neposredno 1945, a onda i za kasnije generacije kojima je limitirano školovanje i obrazovanje. Nije se moglo ni do knjiga. Ili su gubile godine po zatvorima.

*Talentum menjše vredi neg pišiva skolopendra,
pri nas ni vrag za martvim talentom ne cendra.⁶⁰*

Uzaludno je, s gorčinom nažalost moramo reći, tugovati za upropaštenim životima i osakaćenom novijom hrvatskom poviješću znanosti, filozofije, kulture i umjetnosti zbog onemogućavanja ili brutalno prekinutog rada mnogih, premnogih, najboljih, najpožrtvovanijih, najobrazovanijih, najkultiviranijih i najtalentiranijih ljudi. Ali ako je uzaludno, bolje rečeno prekasno suosjećati *respective* tugovati, nije prekasno i upravo treba *što potpunije osvijestiti* o kojim i kakvim najboljim ljudima je riječ – o kojim i kakvim gubitcima. No također

⁵⁹ Prema Švabovoj biografiji, koja se temelji na Krstićevu personalnom dosjeu u Jugoslavenskom leksikografskom zavodu, Krstić je »od 20. travnja 1945. do 8. svibnja 1945. bio asistent na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.« Usp. Švab, »Grada za bio-bibliografiju Krune Krstića« (1995), p. 318. (IM)

⁶⁰ Miroslav Krleža, »Planetarijom: fascinatío et incantatio daemónica rerum Croaticarum <...>«, u zbirci *Balade Petrice Kerempuha*, prvi put objavljenoj 1936. godine. Ovdje citirano prema: Miroslav Krleža, *Djela I* (Zagreb: Matica hrvatska – Zora, 1973), PSHK 91, pp. 289–309, na p. 295.

Prema rječniku na kraju knjige: *skolopendra* = vrst dlakave gusjenice; *cendratí* = zanovijetati plaćući.

je potrebno i rekonstruiranje i prikupljanje onih dragocjenih nenadoknadivih rezultata koje ipak sadrže opusi tih ljudi unatoč svim onemogućavanjima. I čak pokušajima da se *post mortem* predaju nasilnom zaboravu.

Cjelokupni opus dr. Krunoslava Krstića, za koji danas itekako znamo da je ostao nažalost bez optimalnog oživotvorenja, treba uspostaviti u punoj njegovoj živoj vrijednosti, podjednako na planu filologije i psihologije, na planu hrvatske kulture i filozofije, posebno još i na području estetike. Jer su na svim tim područjima Krstićevi doprinosi visokog ranga i dometa važni, originalni, a uz to, što naročito ne smije biti zanemareno, povijesno relevantni. Vrijednost i djelotvornu snagu Krstićeva rada garantirali su, u dometima na svim bitnim područjima, širina i temeljitost Krstićeva obrazovanja, njegova kultura, ne manje njegovi nesumnjivi talenti. Pa kao što je za filologiju i znanost bilo važno Krstićevo temeljito školovanje, to znamo kako i filozofija i s njom zajedno estetika traži odškolovanost, no i kulturu, ali također i talent. A upravo je to važno za područja estetike i umjetnosti, što Krstiću nije, kao mnogima, bilo uskraćeno. I zato baš na planu estetike treba izuzetno cijeniti rezultate Krstićeva rada, makar i kao torzo, jer su oni rezultat učenosti, osobne kulture i velikog talenta.

Hrvatska filozofija i hrvatska povijest filozofije morat će ubuduće ozbiljno uvažavati Krstića kao izvornog, školovanog i k tome talentiranog mislioca, i to ne samo kao filozofa uopćeno i neodređeno nego baš i kao estetičara. U hrvatskoj kulturi pak općenito, u svim teorijama umjetnosti – valja uzeti *ad notam* – bile bi uštedene mnoge šarlatanske snobističke teorijske mistifikacije i zablude, da se uvažavala Krstićeva, europskim horizontima suvremena, a za Hrvatsku važna estetika.

Aesthetics: A Special Field of Interest of Dr Krunoslav Krstić

From the legacy of Zlatko Posavac edited by
Juraj Bubalo and Ivica Martinović

Summary

This article investigates the aesthetical views of Krunoslav Krstić from five different aspects examining:

- (1) considerations of the general aesthetics in Krstić's encyclopaedic entry »Estetika« (1965) for the *Enciklopedija likovnih umjetnosti (Encyclopaedia of Arts)*;
- (2) teachings and problems of the outstanding aestheticians, such as Bergson and Croce also in entries for the *Encyclopaedia of Arts*;
- (3) Krstić's own aesthetical views scattered in various articles published from 1933 to 1945;

(4) his attitudes towards the history of Croatian aesthetics, notably towards the prominent Croatian aesthetician Frane Petrić;

(5) Krstić's 'pedagogical' approach in the debate after the author's first public lecture at the Zagreb Section of the Croatian Philosophical Society in 1961 – therefore, from the perspective of autobiographical testimony.

The breadth and scope of Krstić's contributions to aesthetics in unfavourable life circumstances warrant that aesthetics, too, ought to be considered a distinct field of Krstić's research interest.

Key words: Kruno Krstić, aesthetics, encyclopaedia, Miroslav Krleža, history of Croatian aesthetics, Frane Petrić, Nikola V. Gučetić, Benedikt Rogačić, lyric, Zlatko Posavac

